

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

ПОГОДЖЕНО

Декан факультету
(гуманітарно-педагогічний)

_____ Савицька І.М.
(підпис) (ПІБ)

« ___ » _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри
(міжнародних відносин і суспільних наук)

_____ Хвіст В.О.
(підпис) (ПІБ)

« ___ » _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

Ситуація України на світовій арені з огляду на її продовольчий потенціал: реалії і перспективи

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Орієнтація освітньої освітньо-професійна
програми

Гарант освітньої програми

канд. іст. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Кравченко Н.Б.
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

д. філос. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Калуга В.Ф.
(ПІБ)

Виконав

_____ (підпис)

Шилов Д.Д.
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет _____ гуманітарно-педагогічний _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
канд. іст. наук, доцент _____ **Хвіст В.О**
(підпис)

« ____ » _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

_____ **Шилову Даніілу Дмитровичу** _____

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**
Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**
Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської кваліфікаційної роботи **Ситуація України на світовій арені з огляду на її продовольчий потенціал: реалії і перспективи**,

затверджена наказом ректора НУБіП України від « 22 » листопада 2024 р. № 2086 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____ **05 листопада 2025р.** _____
(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи _____
наукові дослідження з питань **Ситуації України на світовій арені з огляду на її продовольчий потенціал: реалії і перспективи** _____

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- 1) розкрити сутність продовольчого потенціалу як наукової категорії та визначити методологічні підходи до його оцінювання;
- 2) окреслити основні критерії, що характеризують продовольчий потенціал держави, та визначити їх місце у системі міжнародних відносин;
- 3) проаналізувати сучасний стан продовольчого потенціалу України, його ключові показники та динаміку розвитку;
- 4) дослідити вплив збройного конфлікту на аграрний сектор та експортні можливості України;
- 5) визначити роль України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки;
- 6) проаналізувати стратегії розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації та оцінити фактори, що стримують його ефективність;
- 7) дослідити продовольчий потенціал як інструмент реалізації зовнішньої політики та засіб позиціонування України на світовій арені;
- 8) проаналізувати перспективи та шляхи підвищення ефективності використання продовольчого потенціалу в умовах сучасних глобальних викликів.

Дата видачі завдання «02» грудня 2024 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ **Калуга В.Ф.**

Завдання прийняв до виконання _____ **Шилов Д.Д.**

РЕФЕРАТ
магістерської роботи
студента магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Шилова Данііла Дмитровича
на тему:
«Ситуація України на світовій арені з огляду на її продовольчий
потенціал: реалії і перспективи»

Магістерська кваліфікаційна робота присвячена дослідженню продовольчого потенціалу України як чинника її позиціонування на світовій арені.

Продовольчий потенціал України є багатовимірним явищем, що поєднує економічні, соціальні та геополітичні аспекти. В умовах воєнної агресії Російської Федерації та глобальних викликів, пов'язаних із продовольчою безпекою, Україна постає не лише як один із найбільших експортерів зернових і олійних культур, але й як стратегічний гарант стабільності світових продовольчих ринків.

У дослідженні визначено основні фактори, що стримують розвиток аграрного потенціалу, серед яких руйнування інфраструктури, логістичні проблеми, обмежений доступ до фінансів та кліматичні ризики. Водночас акцент зроблено на стратегічних напрямках розвитку: інноваційній модернізації, екологізації виробництва, цифровізації та інтеграції у глобальні торговельно-логістичні ланцюги.

Особливу увагу приділено використанню продовольчого потенціалу як інструменту «м'якої сили» у зовнішній політиці. Українські гуманітарні програми, зокрема «Grain from Ukraine», а також участь у міжнародних ініціативах на кшталт Чорноморської зернової ініціативи, демонструють здатність держави зміцнювати свій міжнародний авторитет та впливати на глобальні цінові тенденції.

Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 93 сторінки, з них основного тексту – 80 сторінок. Список використаних джерел та літератури складається з 8 сторінок і містить 76 найменувань.

Ключові слова за темою кваліфікаційної роботи: продовольчий потенціал, Україна, продовольча безпека, аграрний сектор, глобалізація, зернова дипломатія, міжнародна торгівля, зовнішня політика, сталий розвиток.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПРОДОВОЛЬЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОТОЧНІЇ СИТУАЦІЇ СВІТУ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	13
1.1. Продовольчий потенціал та супутні і дотичні йому критерії оцінки поточної ситуації України і світу у фокусі дослідницької цікавості.....	13
1.2. Методи та підходи до оцінки потенціалу, їх переваги і слабкі місця.	16
1.3. Продовольчий потенціал як критерій статусу його носія на міжнародній арені	21
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНА ЯК ПРОДУЦЕНТ ПРОДОВОЛЬЧИХ БЛАГ З ОГЛЯДУ НА ЇЇ ПОТЕНЦІАЛ	29
2.1. Продовольчий потенціал України: ключові показники та їх динаміка	29
2.2. Вплив збройного конфлікту на потужності України в продовольчому секторі та її експортний потенціал.....	36
2.3. Місце і роль України у підтриманні глобальної продовольчої безпеки	42
Висновки до розділу 2	50
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ НАРОЩУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИМ ПОТЕНЦІАЛОМ УКРАЇНИ	54
3.1. Фактори стримування розвитку економічного потенціалу України зокрема в сфері аграрного виробництва та шляхи їх нейтралізації.....	54
3.2. Аналіз стратегій розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації.....	60
3.3. Продовольчий потенціал України як інструмент реалізації зовнішньої політики та засіб позиціонування на світовій арені	70
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

За сучасних обставин, пов'язаних з численними кризами, що призводять до підриву основ світової стабільності і, як наслідок, до політичної турбулентності, на фоні суттєвих кліматичних змін, що відбуваються швидкими темпами, а також зростання демографічного тиску тощо, проблема продовольчої безпеки швидкими темпами набирає ознак ключової в розрізі поступу людства. На цьому тлі продовольчий потенціал окремих держав стає чинником не лише внутрішньої економічної стійкості, але й елементом геополітичного впливу. Відтак усебічне і прискіпливе дослідження продовольчого потенціалу України, зокрема у розрізі її позиціонування на світовій арені є не лише необхідним з огляду на численні соціально-політичні запити, а надважливим, практично на рівні виживання країни, особливо з огляду на нинішню експансію на теренах України і, відповідно, пошуку ресурсів не лише вижити, а й вибороти реальний суверенітет.

Актуальність дослідження. У нинішній ситуації нестабільності у світі продовольчий фактор стає одним із визначальних елементів міжнародної безпеки. Зростання населення, моніторинг наслідків атмосферних змін, економічна нерівність, геополітика та війни визначають зростаючу роль сільськогосподарського сектору у впливі на політичну діяльність держав. Сьогодні продовольчий потенціал розглядається не тільки як комплекс виробничих ресурсів, але й як інструмент зовнішньої політики та засіб впливу на міжнародні процеси.

Будучи одним з п'яти найбільших експортерів зернових та олійних культур у світі, Україна відіграє важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої стабільності. Значна частка поставок продовольства українських виробників до країн Африки, Близького Сходу та Азії виказує факт залежності згаданих регіонів від експортного потенціалу продовольства, а отже і стану сільськогосподарського сектору України. Відтак, очевидно, що стабільність українського експорту безпосередньо впливає на баланс світового попиту та

пропозиції, а також на рівень продовольчої безпеки в тих країнах, які належать до найвразливіших.

Повномасштабна агресія Російської Федерації радикально змінила умови підтримування та реалізації продовольчого потенціалу України. Блокада портів, руйнування логістики і, як наслідок, відчутні перебої щодо постачання певних номінацій сільськогосподарської продукції стали факторами, які зумовлюють продовольчу кризу в окремих регіонах світу, а отже і у світових масштабах загалом, що проявляється як відчутний удар по світовому продовольчому виробництву, факт чого констатують FAO та WFP. У відповідь Україна розвиває альтернативні експортні маршрути, інтегрується в європейські транспортні мережі та використовує продовольчу дипломатію («зернова дипломатія», ініціатива «Grain from Ukraine») як засіб зміцнення свого міжнародного авторитету.

Ступінь дослідженості теми. Проблематика продовольчого потенціалу та його ролі у глобальній системі міжнародних відносин посідає помітне місце в сучасних наукових дискусіях. Значну увагу цьому питанню приділяють міжнародні організації, зокрема Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Світовий банк, Всесвітня продовольча програма (WFP), які у своїх щорічних звітах акцентують на зв'язку між продовольчою безпекою, економічною стабільністю та політичною рівновагою у світі. Окреме місце посідають аналітичні огляди International Grains Council, де простежується роль України як одного з ключових експортерів зерна на глобальному ринку.

Вітчизняна наукова традиція також активно досліджує цю тематику. Зокрема, у працях Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, А. Гуторова та інших вчених розкривається специфіка аграрного сектору України в умовах глобалізації, його конкурентні переваги та виклики. Особливу увагу приділено аналізу продовольчого потенціалу як фактору національної безпеки та складової інтеграційних процесів. Водночас сучасні дослідження

наголошують на необхідності поєднання економічних, соціальних та політичних аспектів при його оцінюванні.

Попри зростаючий науковий інтерес, окремі аспекти залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання використання продовольчого потенціалу як інструменту зовнішньої політики та засобу дипломатичного позиціонування України у світі. Наявні роботи переважно зосереджуються на виробничо-економічних характеристиках аграрного сектору, тоді як його геополітичний вимір лише починає формуватися як окремий напрям у вітчизняній науці. Це і зумовлює актуальність даної дипломної роботи.

Об'єктом дослідження є положення України на світовій арені з огляду на її продовольчий потенціал у контексті поточної ситуації.

Предметом дослідження є продовольчий потенціал України як складова національної економіки та чинник позиціонування країни у системі міжнародних відносин.

Мета дослідження: сформулювати цілісне виважене бачення поточної ситуації та особливостей позиціонування України на світовій арені з огляду на її продовольчий потенціал, проаналізувати наявні та потенційні шляхи, методи, засоби і інструменти реалізації потенціалу України на предмет їх ефективності з огляду на змінні обставини і умови.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

- розкрити сутність продовольчого потенціалу як наукової категорії та визначити методологічні підходи до його оцінювання;
- окреслити основні критерії, що характеризують продовольчий потенціал держави, та визначити їх місце у системі міжнародних відносин;
- проаналізувати сучасний стан продовольчого потенціалу України, його ключові показники та динаміку розвитку;
- дослідити вплив збройного конфлікту на аграрний сектор та експортні можливості України;

- визначити роль України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки;
- проаналізувати стратегії розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації та оцінити фактори, що стримують його ефективність;
- дослідити продовольчий потенціал як інструмент реалізації зовнішньої політики та засіб позиціонування України на світовій арені;
- проаналізувати перспективи та шляхи підвищення ефективності використання продовольчого потенціалу в умовах сучасних глобальних викликів.

Методи дослідження передбачають поєднання загальнонаукових та спеціальних методів аналізу, що сприяє усебічному осмисленню досліджуваної проблеми, а саме:

- аналітичний метод застосовано для опрацювання наукової літератури, міжнародних звітів та нормативно-правових актів, що дало змогу визначити теоретичні засади продовольчого потенціалу та його роль у міжнародних відносинах;
- порівняльний метод використано при аналізі методик оцінювання продовольчого потенціалу та при зіставленні досвіду України з практикою інших країн світу;
- статистичний метод дав можливість дослідити динаміку ключових показників аграрного виробництва й експорту України та оцінити їх вплив на глобальну продовольчу безпеку;
- системний підхід дозволив розглянути продовольчий потенціал як багаторівневу категорію, що поєднує економічні, соціальні, екологічні та геополітичні виміри;
- історичний метод використано для аналізу трансформації аграрної політики України та еволюції її ролі на міжнародній арені;

- метод прогнозування застосовано для визначення перспектив розвитку аграрного сектору та можливих сценаріїв використання продовольчого потенціалу у зовнішній політиці.

Практичне значення Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання для формування ефективної державної політики у сфері продовольчої безпеки та зовнішньоекономічної діяльності. Розкриття сутності продовольчого потенціалу як багатовимірної наукової категорії дозволяє застосовувати інтегрований підхід до його оцінювання, що може бути використано в аналітичній та прогнозній роботі профільних міністерств і наукових установ.

Окреслення основних критеріїв, які визначають продовольчий потенціал держави, створює підґрунтя для порівняльного аналізу між країнами та визначення місця України у глобальній продовольчій системі. Практичний ефект має і проведений аналіз сучасного стану аграрного сектору України, його виробничих показників, динаміки експорту та впливу воєнних чинників, що дозволяє обґрунтовано розробляти заходи з відновлення логістичних ланцюгів, диверсифікації ринків збуту та оптимізації державної підтримки галузі.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення стратегічних документів із розвитку аграрного сектору, зокрема в частині переходу до інноваційно-орієнтованої моделі виробництва, екологізації сільського господарства та інтеграції України у європейські та глобальні торговельно-логістичні мережі. Визначення ролі продовольчого потенціалу як інструмента реалізації зовнішньої політики сприяє формуванню нових підходів до публічної дипломатії, зокрема через гуманітарні ініціативи та міжнародні партнерства у сфері продовольчої безпеки.

Матеріали роботи можуть бути використані у діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства закордонних справ України, а також у роботі профільних аналітичних центрів для формування рекомендацій щодо підвищення ролі України як одного з помітних гарантів

глобальної продовольчої безпеки. Крім того, результати дослідження можуть знайти практичне застосування у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання дисциплін з міжнародних відносин, світової економіки та аграрної політики, а також стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері продовольчої безпеки та міжнародної економічної інтеграції.

Джерельна база дослідження: Джерельну основу дослідження становлять як міжнародні, так і національні документи, статистичні матеріали, аналітичні звіти та наукові публікації.

Важливе місце займають документи міжнародних організацій – Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), Всесвітньої продовольчої програми ООН (WFP), Світового банку, ОЕСР, Міжнародної ради із зерна (IGC) та Європейської комісії, у яких відображено сучасні тенденції глобальної продовольчої безпеки та роль України у цьому процесі. Ці матеріали дозволили визначити міжнародний контекст досліджуваної проблематики.

Національну складову джерельної бази формують стратегічні документи Міністерства закордонних справ України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, а також дані Державної служби статистики України. Вони забезпечили можливість проаналізувати особливості використання продовольчого потенціалу у контексті внутрішньої політики та зовнішньоекономічних відносин.

Значну увагу приділено науковим працям українських дослідників, а саме М. Галушак, А. Дорошенко, Т. Мельник, А. Кураж та інших, які аналізують особливості розвитку аграрного сектору, структуру агропродовольчих ринків, питання продовольчої безпеки та ефективності аграрної політики держави. У роботі також використано дослідження, присвячені питанням продовольчої дипломатії, міжнародної кооперації та інтеграції України у глобальні ланцюги постачання. Узагальнення підходів

цих авторів дало змогу поєднати емпіричні дані з теоретичними положеннями, що забезпечило комплексність і системність проведеного аналізу.

Таким чином, джерельна база дослідження є комплексною та багаторівневою, що дозволило здійснити всебічний аналіз продовольчого потенціалу України у його економічному, політичному та геополітичному вимірах.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до аналізу продовольчого потенціалу України як економічної категорії та інструменту зовнішньої політики. На відміну від наявних досліджень, у роботі продовольчий потенціал розглянуто не лише крізь призму виробничих ресурсів та експортних можливостей, але й як чинник міжнародної політичної суб'єктності держави.

Уперше акцентовано увагу на інтеграції продовольчого потенціалу до переліку інструментів «м'якої сили», що проявляється через гуманітарні ініціативи («зернова дипломатія», програма Grain from Ukraine) та позиціонування України як гаранта продовольчої безпеки для країн Глобального Півдня.

У роботі також уточнено теоретичні засади оцінки продовольчого потенціалу, зокрема запропоновано його інтерпретацію як багатовимірної категорії, що поєднує економічні, екологічні, соціальні та геополітичні критерії. Це дозволило обґрунтувати необхідність інтегрованого підходу до його оцінювання.

Практичний внесок дослідження полягає в окресленні стратегічних пріоритетів розвитку аграрного сектору України у контексті глобалізаційних викликів: інноваційна модернізація, екологізація, цифровізація, розвиток переробки та інтеграція до міжнародних логістичних систем.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та положення магістерського дослідження було оприлюднено на наукових конференціях, семінарах та опубліковано у Збірниках матеріалів конференцій, зокрема:

1. ШИЛОВ Данііл Дмитрович, Продовольчий потенціал України як інструмент аграрної дипломатії. Міжнародна науково-практична конференція «Українська дипломатія: становлення, розвиток та перспективи» (м. Київ, 10 квітня 2025 року). К.: НУБіП, 2025.
URL:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/konferenciya_programka_0.pdf
2. ШИЛОВ Данііл Дмитрович, Вплив російсько-української війни на продовольчий потенціал України та міжнародні ринки. Міжнародна науково-практична конференція «Російсько-українська війна та реакція міжнародної спільноти: політичний, правовий та економічний виміри» (м. Ужгород, 17 листопада 2025 р.)
URL:<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/658/17346/36916-1>

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 93 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПРОДОВОЛЬЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОТОЧНОЇ СИТУАЦІЇ СВІТУ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Продовольчий потенціал та супутні і дотичні йому критерії оцінки поточної ситуації України і світу у фокусі дослідницької цікавості

У сучасних реаліях зростання екологічних та геополітичних проблем, порушення ланцюгів постачання, зростання населення, продовольчий потенціал держави набуває стратегічного значення. Той факт, що він розглядається не тільки як економічний, але й як інструмент зовнішньої політики та національної безпеки, також вимагає всебічних наукових досліджень цієї категорії та відповідних критеріїв оцінки.

Продовольчий потенціал, як багатовимірне поняття, є сукупністю ресурсів, засобів, технологій та інституційних механізмів, за допомогою яких країна може забезпечити власне населення високоякісними продуктами харчування та, перш за все, реалізувати надлишки на зовнішніх ринках. У цьому контексті варто відзначити, що слід розрізняти аграрний потенціал як сукупність виробничих ресурсів та продовольчий потенціал, що включає логістичні, інфраструктурні, наукові та соціальні аспекти [41; 33; 14].

Найважливішими параметрами, на думку провідної міжнародної організації в галузі сільського господарства, Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (FAO), є стабільність виробництва продовольства, рівень самозабезпечення, рівень інновацій у сільськогосподарському секторі, а також показники ефективності продовольчої політики [41; 37].

Серед основних критеріїв оцінки продовольчого потенціалу виділяють:

- Обсяг і організація сільськогосподарського виробництва (особливо винограду, олійних культур і продуктів тваринництва);
- Експортний потенціал у сфері продовольства;
- Доступність, якість, безпека та культурна прийнятність харчових

продуктів; Рівень продовольчої безпеки населення;

- Інфраструктурне забезпечення агропродовольчих ланцюгів;
- Рівень науково-технічного виробництва на фермерських господарствах [47; 18; 67].

Ефективність аграрної політики та наявність ефективної системи державної підтримки агропромислового комплексу вважаються одними з основних критеріїв, що дозволяють оцінити продовольчий потенціал. Ефективна продовольча політика – це систематичне поєднання механізмів субсидування та кредитування, наукової допомоги та інституційної підтримки, що підтверджується практикою розвинених країн. Водночас, як зазначається в аналітичних звітах Міністерства аграрної політики України, національна модель зазвичай характеризується дезінтеграцією та короткостроковими регуляторними заходами, що унеможлиблює реалізацію довгострокової інвестиційної стратегії [18]. Ще одним показником ефективності політики є стабільність регуляторного середовища, що визначає привабливість сектору для іноземних інвестицій та появу агропромислових кластерів [14].

Другим подібним виміром є цілісність продовольчого потенціалу, що виражається в його багаторівневому характері. Як зазначає Ж. Клапп (2016), національний потенціал продовольчої сфери не можна зводити лише до показників валового виробництва або посівних площ: надзвичайно важливим аспектом є взаємозв'язок між виробництвом, переробкою, постачанням, розподілом та доступом до інноваційних агротехнологій [33]. Таким чином, оцінка потенціалу повинна враховувати не тільки рівень виробництва, але й рівень інституційної зрілості, інтеграцію малих і середніх виробників у ланцюги створення вартості, а також рівень адаптації до світових стандартів у сфері охорони навколишнього середовища та безпеки харчових продуктів [47].

Також надзвичайно важливо включити продовольчий потенціал до аспекту національної безпеки. Українські автори А.І. Кураж і І.В. Панасюк (2020) зазначають, що продовольча безпека є одним з основних елементів

загальної державної безпеки, включаючи енергетичну, фінансову та військову [14, с. 36]. Крім того, продовольчий потенціал може слугувати не тільки соціальною метою забезпечення основних потреб населення, а й стратегічною – як джерело запобігання дестабілізації в періоди криз, включаючи військові конфлікти, глобальні пандемії або торговельні санкції [8]. Зокрема, це стосується України, де, з одного боку, можливості створення стабільної агропромислової бази є досить значними, а з іншого – загрози є досить прямими (наприклад, окупація українських земель з розвиненим сільськогосподарським виробництвом) [18; 25].

Іншим важливим критерієм є систематичний аналіз ризиків, що впливають на здатність держави реалізувати свій продовольчий потенціал. Серед цих ризиків виділяють:

- Кліматичні ризики, такі як посухи, повені та зміна агрокліматичних зон;
- Геополітичні ризики, тобто пов'язані з бойовими діями, змінами зовнішнього економічного середовища та торговельними обмеженнями;
- Соціально-економічні ризики, пов'язані з депопуляцією сільської місцевості, старінням робочої сили та низьким рівнем освіти сільськогосподарських працівників;
- Фінансові ризики, що полягають у неможливості отримати кредит, нестабільності валютного ринку та інфляційному тиску;
- Інституційні ризики, пов'язані з відсутністю координації між урядовими органами, провалом земельної реформи та затримкою у впровадженні електронних інструментів управління [41; 25; 37].

Результати дослідження, проведеного Д. Хеді та С. Фаном (2010), продемонстрували, що країни, які не в змозі врахувати сукупність перерахованих вище ризиків, зазнають істотного падіння не тільки в статусі продовольчої безпеки в масштабах країни, але й у своїх позиціях на зовнішніх ринках [48, с. 58-61].

Тому, щоб провести загальний аналіз продовольчого потенціалу країни, необхідно дивитися не тільки на прямі, але й на пов'язані з ними критерії, що створюють контекст його реалізації. Зокрема, велике значення має те, наскільки ефективно працює сільськогосподарська політика, наскільки інтегрованою і комплексною є інституційна структура, як функціонує національна безпека, а також оцінка ризиків. Тільки системний підхід до таких показників може дати можливість не тільки оцінити об'єктивну ситуацію в продовольчій системі, але й визначити майбутнє її функціонування в глобалізованому світі.

1.2. Методи та підходи до оцінки потенціалу, їх переваги і слабкі місця

Для оцінки продовольчого потенціалу країни можна спостерігати за поєднанням методів, які допомагають визначити, скільки ресурсів може бути надано, як, перш за все, організовано сільськогосподарське виробництво та наскільки система активізована для забезпечення продовольчої безпеки на національному або міжнародному рівні. Методологічна база включає кількісні, якісні, індикативні, геоінформаційні та комплексно-аналітичні методи, які мають переваги та деякі обмеження з точки зору впровадження.

Індикативний підхід є одним з найпоширеніших і ґрунтується на структурі узагальнених показників, включаючи індекс продовольчої безпеки, ступінь самозабезпечення, рушійну силу експорту, обсяг валового сільськогосподарського виробництва. Зокрема, у звітах ОЕСР та Світового банку використовується інтегрована методологія оцінки, що базується на наборі показників, пов'язаних з економічними, соціальними та інституційними параметрами [59]. Цей метод дозволяє проводити міжнародні порівняння та відстежувати динаміку в середньо- та довгостроковій перспективі. Однак його основним недоліком є складність узгодження

глобальних показників з місцевою реальністю, особливо в умовах змін, спричинених кризою.

Агроекономічне моделювання є одним з ефективних засобів аналізу продовольчого потенціалу, що дозволяє формувати кількісно обґрунтовані моделі еволюції сільськогосподарської сфери на основі математичних моделей взаємодії значущих факторів виробництва. Основним принципом такої стратегії є концепція взаємозалежності між ресурсною базою (земля, праця, капітал) та технологіями виробництва і макроекономічними показниками, такими як валове сільськогосподарське виробництво, собівартість продукції та рентабельність африканської сільськогосподарської діяльності. Ці моделі зазвичай використовуються в методах оптимізації або моделювання для оцінки впливу втручання уряду, змін у динаміці ринку або впровадження інновацій [63].

Дослідження Н. Шпака та ін. [63] показує, що використання економічних і математичних моделей є одним з найбільш перспективних способів аналізу сільськогосподарського потенціалу, особливо в умовах структурних перетворень і кризових явищ. Модель часткової рівноваги дозволяє досліджувати взаємозв'язки між попитом, пропозицією та цінами в окремих сегментах сільськогосподарського ринку з метою визначення впливу змін одного з цих елементів на інші. Такі моделі є корисними для оцінки ефективності розподілу сільськогосподарської продукції між регіонами, особливо в умовах нерівномірної доступності ресурсів та обмежень у логістиці розподілу [63, с. 5-6]. Водночас використання динамічних стохастичних моделей загальної рівноваги (DSGE) дозволяє враховувати невизначеності в економіці, зовнішні шоки та ризики воєнного часу, що впливають на функціонування сільськогосподарського сектора, тим самим надаючи можливість прогнозувати наслідки політичних та ринкових змін [59; 63].

Проте, незважаючи на свою аналітичну гнучкість та високу точність прогнозування, ці підходи мають певні обмеження. Як зазначають О. Скидан та ін. [65], для побудови таких моделей необхідні великі обсяги вхідних даних

– від мікроекономічних характеристик фермерських господарств до показників міжнародної торгівлі та енергоспоживання, – але вони не завжди доступні або надійні. Крім того, складність математичної бази вимагає високої кваліфікації аналітиків та високої кваліфікації програмного забезпечення для обчислень [64; 65]. Як результат, більшість дослідників віддають перевагу комбінованим підходам, що поєднують елементи моделювання часткової рівноваги та методи просторового аналізу географічної інформаційної системи (ГІС) і дають змогу більш точно оцінити територіальні розбіжності у використанні сільськогосподарського потенціалу [31; 68; 69].

Геоінформаційний підхід набуває широкого поширення, оскільки використовує технологію ГІС для просторової оцінки потенціалу земельних ресурсів, що використовуються для охорони здоров'я. Альтернатива ГІС в оцінці продовольчого потенціалу дозволяє інтегрувати сільськогосподарські ресурси, якість ґрунту, кліматичні умови та доступну інфраструктуру в просторі. Дистанційне зондування, супутниковий моніторинг та цифрова картографія можуть використовуватися для виявлення існування диспропорцій у регіоні, визначення найбільш придатних ділянок для вирощування тих чи інших культур та прогнозування будь-яких потенційних порушень навколишнього середовища [34].

Інтеграція технологій штучного інтелекту з геоінформаційними системами (ГІС) відкриває нові можливості для комплексного моніторингу, оцінювання та прогнозування аграрного потенціалу на різних територіальних рівнях. Як зазначають Й. Дорош та ін. [34], використання методів цифрового картографування та алгоритмів машинного навчання дозволяє з високою точністю моделювати придатність ґрунтів до вирощування окремих культур, оптимізувати структуру посівів і прогнозувати врожайність. Подібні підходи застосовуються й у дослідженнях П. Трофименко та ін. [68], які доводять ефективність створення регіональних ГІС для оцінки ґрунтового потенціалу, зокрема на прикладі Полісся України. Такі інструменти дають змогу проводити просторовий аналіз сільськогосподарських ресурсів, визначати

території з підвищеним потенціалом та формувати обґрунтовану політику землекористування.

Водночас, застосування інноваційних технологій у сфері якісної оцінки земель та кадастрової вартості передбачає створення єдиних цифрових реєстрів, що базуються на достовірних геопросторових даних. Без надійних баз даних та міжвідомчої координації використання ГІС-технологій залишається фрагментарним, що знижує точність отриманих результатів. Аналогічне твердження робить Безніцька Н.В. (Beznítska N.V.) [31], наголошуючи, що побудова клімато-грунтових моделей у межах регіонів можлива лише за умови систематичного оновлення інформації з супутникових і наземних джерел.

Методології ресурсо-продуктивності повинні враховуватися окремо, оскільки цей підхід спрямований на опис взаємозв'язку між готовністю природних, трудових і капітальних ресурсів та кінцевими результатами сільськогосподарської діяльності. Методології, які найчастіше використовуються для оцінки продовольчого потенціалу, можна визначити як підходи до ресурсо-продуктивності: ключовою особливістю їх оцінки є акцентування зв'язку між наявними ресурсами (земельні, працеві, енергетичні) та кінцевими результатами сільськогосподарського виробництва. У статті О. Скидана [65] запропоновано модель, яка враховує валовий випуск на одиницю площі, витрати на конкретні ресурси, технологічне навантаження та енергоефективність. Сильною стороною цього рішення є те, що його можна адаптувати до місцевих умов і часто переглядати на основі офіційних даних. Водночас залишається проблема роз'єднаності та затримки в наданні даних, що не дозволяє вчасно відстежувати динаміку потенціалу в умовах швидких геополітичних змін.

Системний підхід до оцінки потенціалу передбачає не тільки аналіз окремих факторів, а й розгляд факторів як пов'язаних в цілісній соціально-економічній системі. Це дозволяє інтегрувати в модель зовнішні політичні, екологічні та гео економічні фактори, що впливають на реалізацію

продовольчого потенціалу держави [66]. Одним із прикладів може бути застосування логіко-структурного аналізу або SWOT-аналізу з використанням методів сценарного планування. Системний підхід є особливо корисним при формуванні політики, що визнає стратегічні цілі сталого розвитку та національної безпеки. Однак його недоліком є те, що агрегування неоднорідних параметрів є складним, а також те, що він потребує міждисциплінарних знань, які повинні бути добре скоординовані між науковими та адміністративними установами [69].

Слабкі сторони кожного з основних підходів:

- роздробленість статистичних баз даних;
- недостатнє забезпечення якості первинних даних в періоди соціально-економічної нестабільності;
- обмеження можливості врахування всіх геополітичних факторів та ризиків для безпеки;
- розбіжності між макроекономічними показниками та реальним станом сільськогосподарської інфраструктури.

Застосування сучасних технологій, особливо дистанційного зондування, аналізу великих даних та нейронних мереж, стає все більш поширеним як у визначенні потенціалу, так і в управлінні сільськогосподарською практикою. Зокрема, спостерігається, що штучний інтелект інструментів може бути ефективним у сфері прогнозування врожайності та виявлення аномалій у виробництві [31]. Цифровізація сільськогосподарського сектору сприяє зменшенню людського фактору, підвищенню точності вимірювань та гнучкості прийняття рішень у ситуаціях високої невизначеності.

Однак, слід визнати, що існують інституційні та технологічні перешкоди для інтеграції передових технологій: відсутність цифровізації сільських районів, нестача кваліфікованих фахівців та фінансові обмеження малих і середніх сільськогосподарських виробників, які не можуть дозволити собі використання дорогих цифрових технологій [31; 69].

Тому, хоча деякі методи оцінки потенціалу продовольства є більш різноманітними, ніж інші, жодна з них не є універсальною. Їх можна добре оцінити лише тоді, коли вони пов'язані між собою, коли вони враховують місцеві умови та коли вони підкріплені впровадженням нових цифрових рішень для покращення управління сільським господарством.

1.3. Продовольчий потенціал як критерій статусу його носія на міжнародній арені

Сьогодні, в умовах нестабільності глобальних ланцюгів постачання, зростання населення та зміни клімату, продовольчий потенціал країни належить до категорії факторів, що визначають не тільки одну зі складових економічного прогресу, а й є регулятором політичного рівня на світовій арені. Великий вплив на ситуацію має здатність держави не тільки забезпечувати внутрішні потреби в продовольстві, а й ставати стабільним постачальником сільськогосподарських ресурсів на основі системи міжнародних відносин [2].

Дослідження ФАО також розглядає роль продовольства як інструменту геополітичного контролю в сучасному світі і розглядає його як підмножину поняття так званої «м'якої сили» (soft power), яка дозволяє державам впливати на глобальні політичні процеси не за допомогою тиску, а за допомогою економічної взаємозалежності, стабільності поставок та гуманітарних взаємовідносин [42]. Ступінь, в якому країна може експортувати продовольство в політично нестабільні або кризові регіони, наприклад, в умовах стихійних лих або збройних конфліктів, є основним визначальним фактором її місця в міжнародних інституціях та її ролі у формуванні глобальних правил [42]. Відповідно, продовольство є геополітичним ресурсом, таким же потужним, як нафта або рідкісні метали, з огляду на обставини ескалації дефіциту продовольства в країнах Південної півкулі [76].

Зростаючий інтерес до так званої геополітики продовольства в літературі пояснюється тим, що поняття сільськогосподарської потужності,

яке викладається державою, корелює з її здатністю впливати на всі економічні процеси в усьому світі [2, с. 24]. Геополітика продовольства як галузь досліджень поєдналася з галуззю міжнародних відносин, географічної політики та аграрної економіки. Вона досліджує можливість переформування контролю над факторами виробництва сільського господарства разом з аграрними ринками та транспортно-логістичними ланцюгами в політичний капітал держави. Це не лише економічний аспект продовольчої потужності, як стверджує М. Галушак, але й спосіб утвердження суверенітету та розвитку міжнародної суб'єктивності у 21 столітті [2, с. 26]. Тут ті країни, які можуть обіцяти стабільні обсяги продовольства зовнішнім ринкам у кризові часи, стають центрами політичних союзів, коаліцій та торговельних зобов'язань. Як показує досвід США, Канади, Австралії та європейських держав-членів, держави, що розвинули комплекси сільського господарства, не тільки забезпечують внутрішню продовольчу безпеку, але й активно формують правила гри на світових ринках, використовуючи продовольство як один із компонентів переговорної сили [32].

Геоелекономічний імідж держави, сформований на основі агропромислового та розвиткового потенціалу, має значний вплив на ступінь впевненості, яку вона може здобути як партнер у світових продовольчих ланцюгах. Оскільки українська земля (чорноземи) була родючою, існувала велика мережа сільськогосподарських підприємств, а країна традиційно вважалася експортером зерна, Україна (навіть до початку відкритого конфлікту) вважалася одним із стратегічних постачальників продовольства до Європи, Північної Африки, Близького Сходу та Азії [17]. За даними ФАО, до 2022 року українське зерно забезпечувало продовольчу безпеку понад 400 мільйонам людей по всьому світу [42]. У цьому контексті імідж України як постачальника високоцінних ресурсів буде розвиватися як частина її зовнішнього бренду, що може бути перетворено на дипломатичну підтримку, преференційний режим або надання міжнародних стабілізаційних кредитів.

Можливості продовольства як маркера обов'язку держави в глобальному аспекті відображаються в можливості не тільки забезпечувати себе продовольством, але й ставати гарантом продовольчої безпеки в інших державах, що діють у світовому продовольчому розподілі. Як підкреслює Л. Браун (2012), аграрно домінуючі держави мають моральну та політичну відповідальність відігравати активну роль у глобальному продовольчому балансі, особливо в час, коли кліматична та економічна кризи посилюються [32, с. 67-69]. Це також включає участь у системах раннього реагування, гуманітарних місіях ООН та продовольчій допомозі. Здатність країни реалізовувати такі ініціативи підвищує її суб'єктність в ООН, СОТ, G20 та будь-якому іншому глобальному форматі.

З іншого боку, нездатність повністю реалізувати продовольчий потенціал є вирішальним фактором втрати можливостей у зовнішній політиці. Дійсно, за словами Т. Мельника та Ю. Тунецької, українська агропродовольча галузь часто слугувала додатком або постачальником сировини, а не активним учасником розвитку глобальної аграрної політики, що було наслідком поганої координації урядового апарату, логістичної нестабільності та відсутності перспективи продовольчої зовнішньої політики [10; 17]. Навіть геоекономічний потенціал, якщо він не інституціоналізований політично і не представлений ефективно назовні, не перетворюється на міжнародний. Ця диспропорція набула особливої гостроти під час війни, змушуючи Україну використовувати одноразові інструменти, такі як так звана Зернова ініціатива, замість важливих каналів аграрної маніфестації на глобальній платформі.

Сучасні кліматичні зміни, що є наслідком глобального потепління, стають визначальним фактором просторових параметрів та продуктивності світового сільськогосподарського виробництва. Аналітична інформація, надана Le Monde [56], свідчить про те, що кліматичний фактор є одним з основних чинників інфляції цін на продовольство з 2024 року, особливо в тих країнах, економіка яких значною мірою залежить від імпорту продовольства. Це негативний ефект, який відображається у зростанні частоти різких

погодних явищ, тривалих посух, повеней, підвищенні середньорічних температур та змінах сільськогосподарських циклів. Такі процеси не тільки знижують врожаї основних культур, але й збільшують структурні ризики сільськогосподарських систем, особливо через деградацію ґрунтів, нестачу водних ресурсів та зростання витрат на стратегії адаптації [42].

Згідно з доповіддю ФАО «Стан ринків сільськогосподарських товарів у 2022 році» [42], зміна клімату є головним фактором, що створює нестабільність на світових продовольчих ринках, оскільки впливає на обсяги виробництва, логістику та світову торгівлю. Навіть 1 або 1,5 градуса на рік середньої зміни клімату можуть спричинити зниження врожайності пшениці та кукурудзи в деяких районах на 10-15 відсотків, що є особливо небезпечним для країн, орієнтованих на експорт сільськогосподарської продукції. Л. Браун [32] підкреслює, що фактор клімату перетворюється на новий рівень геополітики продовольства: країни, які здатні підтримувати стабільне виробництво в умовах мінливих кліматичних умов, отримують додаткові інструменти впливу в механізмі міжнародних відносин.

У своїх дослідженнях А. Гриценко [3] та Т. Мельник і Ю. Тунецька [17] підтверджують, що в умовах зростання кліматичних ризиків продовольча безпека стає категорією не тільки економічного, а й політичного характеру. Здатність держави сприяти стабільності сільськогосподарського сектора в умовах екологічних загроз визначає позицію держави в міжнародній системі розподілу ресурсів. У випадку України, яка є ключовим виробником сільськогосподарської продукції, важливо підкреслити такі тенденції: збереження продуктивності в ризикованій сільськогосподарській зоні, розвиток нових систем зрошення, впровадження технологій, що адаптуються до кліматичних змін, та приєднання до міжнародних програм адаптації є основними передумовами збереження її ролі гаранта продовольчої стабільності [12; 17; 42].

Місця з великим обсягом сільськогосподарського виробництва найбільш вразливі до кліматичних змін, особливо Україна, де врожайність зернових

культур значною мірою залежить від вологості ґрунту на певних критичних етапах вегетації. Таким чином, зростає загроза втрати врожаю, що автоматично становитиме загрозу не тільки для внутрішньої продовольчої безпеки, але й для міжнародної оцінки країни як надійного експортера [42]. Станом на 2022-2023 роки високі температури на південних ґрунтах України вже не дозволяють висаджувати необхідні площі соняшнику та пшениці; стратегії адаптації можливі лише на основі нових кліматичних перспектив [10].

У цьому контексті продовольчий потенціал, м'яко кажучи, пов'язаний із глобальною системою продовольчої безпеки, а саме здатністю забезпечити населення світу дешевими, високоякісними та соціально прийнятними продуктами харчування на стійкій основі. ФАО вважає, що глобальна продовольча безпека має чотири основні складові: доступність продовольства, доступ до нього, стабільність постачання та використання [42]. Країни, які мають багаті сільськогосподарські ресурси та експортні можливості, автоматично включаються до цієї економічної системи як стратегічні постачальники і, відповідно, беруть на себе міжнародні зобов'язання.

А. Калібата (2021) зазначає, що продовольство як суспільне благо більше не можна розглядати як місцевий ресурс, а як глобальне благо, доступність якого стає мірилом стійкості глобального розвитку [54]. Країни-експортери, які систематично експортують продовольство, особливо зернові, олійні та бобові культури, не тільки отримують економічні вигоди, але й несуть відповідальність за забезпечення стабільності цін на міжнародному ринку. У цьому відношенні Україна, яка посідає п'яте місце серед п'яти найбільших експортерів кукурудзи та соняшникової олії, відіграє важливу роль у підтримці продовольчого балансу в усьому світі [17].

Однак загроза світового голоду суттєво посилилася внаслідок дестабілізації глобальних ланцюгів постачання продовольства, спричиненої повномасштабною війною в Україні. Блокування чорноморських портів і руйнування транспортної інфраструктури призвели до порушення поставок

зернових на ринки країн Африки та Близького Сходу, де продовольчий імпорт є основним джерелом забезпечення населення базовими продуктами харчування [42]. Як зазначає Я. Жаліло [10], подібні процеси мають системний характер, адже будь-яке порушення національного продовольчого потенціалу країни з високим експортним значенням автоматично викликає ефект доміно у світовій продовольчій системі, провокуючи економічну та соціальну нестабільність у вразливих регіонах. Це ще раз підтверджує нерозривний зв'язок між внутрішньою економічною безпекою держави та міжнародними наслідками її порушення.

Аналітики ФАО [42] підкреслюють, що події 2022-2023 рр. стали безпрецедентним випробуванням для глобального ринку продовольства: скорочення експорту з України та Росії, які разом забезпечували понад 30 % світових поставок пшениці, призвело до стрімкого зростання цін і дефіциту продуктів у країнах, що розвиваються. У свою чергу, це створило нові ризики продовольчої інфляції та соціальної напруги, перетворюючи продовольчу безпеку на чинник політичної стабільності [17].

Згідно з публікацією Reuters [61], повноцінне включення України до глобальної продовольчої системи можливе лише за умови глибокої модернізації логістичної інфраструктури, створення стратегічних резервів та розбудови технологічно стійких ланцюгів постачання. Йдеться не лише про фізичне відновлення транспортних шляхів, але й про впровадження цифрових технологій управління поставками, використання штучного інтелекту для прогнозування ризиків та оптимізації маршрутизації. Це дозволить підвищити стійкість українського експорту до зовнішніх шоків і забезпечити передбачуваність на світових ринках.

Таким чином, в умовах ускладнення кліматичних проблем і зростання геополітичної нестабільності продовольчий потенціал держави все більше стає аспектом глобальної відповідальності, що визначає її позицію в міжнародній системі. Його успішна реалізація вимагає не лише внутрішніх реформ або

міжнародної інтеграції в процеси продовольчої безпеки, що управляються світовими органами.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження було розкрито сутність продовольчого потенціалу як складної багаторівневої категорії, що охоплює не лише аграрно-виробничу базу країни, але й сукупність економічних, соціальних та геополітичних чинників. Показано, що сучасна наукова література розглядає продовольчий потенціал у кількох площинах: як ресурсно-виробничий комплекс, що визначає здатність держави забезпечувати власне населення продовольством; як інтеграційний індикатор участі у глобальних економічних процесах; та як інструмент зовнішньополітичного позиціонування. У такому розумінні продовольчий потенціал виступає показником міжнародної ваги держави, визначаючи її можливості впливати на глобальну продовольчу безпеку та міжнародні відносини.

Аналіз існуючих методологічних підходів до оцінки продовольчого потенціалу показав їх різноманітність та фрагментарність. Частина методик зводиться до використання статистичних показників виробництва, експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, інші включають більш широкий спектр соціально-економічних, екологічних і навіть політичних параметрів. Проте універсальної методики, яка б дозволяла комплексно відобразити взаємозалежність внутрішніх і зовнішніх чинників, поки не розроблено. Це обумовлює потребу в інтегрованих підходах, які б поєднували кількісні та якісні індикатори, враховували екологічні обмеження, технологічні можливості та політичні ризики.

Важливим підсумком стало визначення продовольчого потенціалу як критерію міжнародного статусу держави. Країни з високим рівнем аграрного виробництва та стійкими експортними позиціями не лише формують власну продовольчу безпеку, але й виступають стратегічними партнерами у

глобальному масштабі. Це дозволяє їм зміцнювати політичний авторитет, формувати довгострокові союзницькі відносини та застосовувати аграрний ресурс як інструмент м'якої сили.

У контексті України було наголошено, що її продовольчий потенціал має не лише ресурсний, але й геополітичний вимір. Поєднання родючих земель, вигідного географічного розташування та сформованої експортної інфраструктури забезпечує їй роль одного з ключових гравців світового аграрного ринку. Водночас внутрішні виклики, пов'язані зі зміною клімату, екологічною деградацією ґрунтів, а також зовнішні ризики, зокрема геополітична нестабільність, актуалізують необхідність більш глибокого та комплексного підходу до оцінки і використання цього потенціалу.

Таким чином, розділ 1 заклав теоретико-методологічну основу для подальшого аналізу України як суб'єкта світової продовольчої системи, показавши, що продовольчий потенціал є водночас економічним ресурсом, індикатором міжнародної суб'єктності та стратегічним інструментом зовнішньої політики.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНА ЯК ПРОДУЦЕНТ ПРОДОВОЛЬЧИХ БЛАГ З ОГЛЯДУ НА ЇЇ ПОТЕНЦІАЛ

2.1. Продовольчий потенціал України: ключові показники та їх динаміка

Продовольчий потенціал України є багатофакторним явищем, що включає природні ресурси, технологічну та інституційну базу агропромислового виробництва, здатність держави гарантувати продовольчу безпеку свого населення та її участь у формуванні світової продовольчої системи. Цей потенціал не обмежується кількісними характеристиками сільськогосподарського виробництва, а також включає його якісний аспект, тобто ступінь технологізації, орієнтацію на експорт, конкурентоспроможність продукції, логістичну ефективність та здатність реагувати на зовнішні стреси, такі як збройні конфлікти або кліматичні зміни.

Гарні природні та кліматичні умови є основною передумовою величезного потенціалу України. Територія країни має високий коефіцієнт агрокліматичної придатності: понад 70 відсотків земельного фонду зайнято під сільське господарство, і значна його частина складається з дуже родючих ґрунтів. Експерти Державної служби України з геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) та Міністерства аграрної політики повідомили, що близько 27-30 % усіх запасів чорнозему знаходяться на території України [21]. Стабільне вирощування великої кількості сільськогосподарських культур, таких як зернові, олійні, бобові, навіть овочі відкритого ґрунту, можливе завдяки цьому потенціалу ґрунтів і клімату.

Разом із усталеними традиціями виробництва сільськогосподарської продукції ці природні переваги стали передумовою домінування України на світових продовольчих ринках. До війни Україна регулярно входила до п'ятірки світових лідерів з експорту пшениці, кукурудзи та соняшникової олії, а в деяких категоріях навіть домінувала. Цей статус не тільки забезпечує адекватне постачання ресурсів цією країною, але й впливає на її геоекономічне

позиціонування як ключового гравця у світовому продовольчому ланцюжку [26].

Попри триваючу повномасштабну війну, аграрний сектор України у 2023 році продемонстрував високу стійкість, адаптивність та здатність до відновлення в умовах системних викликів. Як зазначає Міністерство аграрної політики та продовольства України, загальна площа посівів сільськогосподарських культур у 2023 році становила 10,89 млн га, з яких 5,56 млн га припадало на зернові та бобові культури [21]. Незважаючи на втрату частини сільськогосподарських угідь через окупацію та мінування, рівень виробництва залишився відносно стабільним, що свідчить про високу ефективність системи управління ресурсами й здатність до адаптації виробничих процесів.

Національний інститут стратегічних досліджень підкреслює, що стійкість аграрної системи забезпечується за рахунок гнучкої перебудови логістичних ланцюгів, зокрема переорієнтації експорту через дунайські порти, використання залізничних маршрутів до країн ЄС та активного розвитку мультимодальної логістики [26]. Крім того, аграрні підприємства дедалі частіше запроваджують цифрові рішення для моніторингу полів і прогнозування врожайності, що сприяє підвищенню ефективності управління ризиками [36]. За даними аналітичної платформи EOS Data Analytics, у 2023 році обсяги врожаю зернових перевищили очікування, що стало можливим завдяки раціональному використанню придатних для обробітки земель і впровадженню технологій точного землеробства [36].

Згідно з даними Державної служби статистики України, валовий збір зернових та зернобобових культур у 2023 році становив 58,5 млн тонн, що лише на 10 % менше показника довоєнного 2021 року [5]. Позитивна динаміка також спостерігається у виробництві олійних культур, які зберегли позиції головної експортної групи – зокрема, частка соняшnikової олії у структурі експорту агропродукції перевищила 30 % [60]. Експертні аналітики Agropolit.com зазначають, що навіть в умовах обмеженого доступу до

пального, добрив і фінансування українські аграрії змогли зберегти баланс між внутрішнім продовольчим забезпеченням та експортними зобов'язаннями, що є унікальним прикладом функціонування галузі в кризових умовах [30].

Окупація частини територій Херсонської, Запорізької, Луганської та Донецької областей призвела до значних втрат орних земель, Україна змогла зібрати 59,7 млн тонн зернових та зернобобових культур, що є позитивним коригуванням до зниження, яке спостерігалось у 2022 році [5, с. 143]. Зокрема, урожай пшениці склав 21,0 млн тонн, кукурудзи – 29,5 млн тонн, ячменю – 5,5 млн тонн. Це свідчить про те, що виробничі процеси стають відносно стабільними, чому сприяє, зокрема, перенесення принаймні частини виробництва до західних регіонів, посилення внутрішньої співпраці між фермерами та адаптація до нових умов за допомогою технологій точного землеробства.

Виробництво зернових в Україні протягом останніх кількох років є дуже нестабільним явищем, на яке впливають різні внутрішні та зовнішні чинники. У 2021 році було зафіксовано рекордний урожай понад 86 млн тонн, найбільший з часу здобуття Україною незалежності. Але в 2022 році він скоротився до 53,9 млн тонн, що майже на 37 % менше [26]. Причини такого різкого падіння є складними: з одного боку, це було наслідком активного періоду повномасштабного збройного конфлікту, який спричинив тимчасову втрату сільськогосподарських територій у Херсонській, Запорізькій, Луганській та частині Донецької областей, з іншого боку, на це значно вплинули порушення логістичних ланцюгів, дефіцит палива, зменшення доступу до фінансування та відтік робочої сили з сіл.

Навіть часткове відновлення виробництва у 2023 році до 59,7 млн тонн зернових та зернобобових культур свідчить про високу адаптивну здатність українського сільськогосподарського сектору, який може частково відновлюватися навіть за умов обмеженого доступу до інфраструктури, нестачі обладнання та підвищених загроз, спричинених війною [21]. На регіональному рівні відбулося значне зростання продуктивності в західних і

центральної області, що частково компенсувало втрати, яких зазнали південно-східні регіони країни.

Зернові та олійні культури (пшениця, кукурудза, ячмінь, ріпак, соняшник) і перероблені товари (переважно соняшникова олія) традиційно домінують у структурі сільськогосподарського експорту України. Статистичні дані свідчать, що експорт агропродовольчої продукції у 2023 році становив понад 55 відсотків загального експорту країни, що відображає економічну залежність країни від експортної діяльності в аграрному секторі [15]. Ця цифра є особливо дивовижною, якщо врахувати, що виробництво в промисловості скорочується, логістика металургійної та хімічної промисловості є складною, а також те, що багато інших експортно-орієнтованих галузей промисловості блокуються. З одного боку, такий структурний дисбаланс свідчить про високу конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на світових ринках, а з іншого – є причиною для диверсифікації економічної бази зовнішньої торгівлі.

Соняшникова олія займає унікальне місце в потенціалі розвитку української харчової промисловості як найбільш орієнтованої на експорт галузі. У 2021 році Україна експортувала більше половини всієї соняшникової олії у світ, посівши беззаперечне перше місце серед усіх експортерів. Хоча експорт виробничих потужностей до південних регіонів (переважно Миколаївської та Херсонської областей), де зосереджена більшість переробних заводів, значно скоротився, Україна продовжувала займати лідируючі позиції на світовому ринку соняшникової олії з часткою понад 35% у 2023 році [60]. Все це стало можливим завдяки прискореному перенесенню частини виробництва на безпечнішу територію, частковому відновленню поставок, особливо через дунайські порти, та постійній зацікавленості країн Азії, Близького Сходу та Північної Африки.

Тому, навіть в умовах значних загроз, стратегічний характер сільськогосподарського сектору як фундаменту зовнішньоторговельної діяльності держави залишається незмінним. Український аграрний комплекс

продовжує виконувати роль ключового джерела валютних надходжень і важливого чинника підтримання макроекономічної стабільності. Збереження провідних експортних позицій на світовому ринку зернових, олійних культур та продуктів їх переробки свідчить про високий рівень адаптивності галузі та її здатність швидко реагувати на зміни зовнішніх умов. Попри суттєві втрати логістичних потужностей і скорочення виробничих площ, Україна утримує статус одного з п'яти найбільших експортерів агропродукції у світі, що підкреслює її стратегічну вагу у глобальній продовольчій системі.

Динаміка врожайності є важливим показником не тільки ефективності сільськогосподарського виробництва, але й стабільності аграрної системи в умовах зовнішніх загроз. У 2023 році середня врожайність пшениці в Україні становить 4,55 т/га, що на 6 % більше, ніж у 2022 році. Ще більш вражаючим є те, що врожайність кукурудзи зросла і досягла 6,74 т/га, або на 12,8% [29]. На тлі загальної втрати оброблюваних полів ці дані свідчать про збереження технологічного рівня сільськогосподарського виробництва навіть в умовах збройного конфлікту, дефіциту ресурсів, мобілізації та розривів логістичних ланцюгів.

Таблиця 3.1.

Середня врожайність основних сільськогосподарських культур в Україні у 2021-2023 рр. (на основі даних Мінагрополітики України [21], Держстату України [5, с. 142-148], AgroPortal [15])

(ц/га – центнерів з гектара)

Культура	2021 рік	2022 рік	2023 рік	Δ 2023/2022 (%)
Пшениця озима та яра	45,0	42,9	45,5	+6,1 %
Кукурудза на зерно	72,1	59,8	67,4	+12,8 %
Ячмінь	40,2	37,6	38,8	+3,2 %
Соняшник	23,5	21,4	23,0	+7,5 %
Соя	27,9	23,8	26,4	+10,9 %

Ріпак	27,3	26,6	28,1	+5,6 %
-------	------	------	------	--------

Таке зростання врожайності можна пояснити низкою факторів. По-перше, виробництвом якісного насіннєвого матеріалу, більша частина якого імпортується міжнародними постачальниками, особливо з ЄС та США. По-друге, поширення нових агрохімікатів, спеціально адаптованих до нових кліматичних умов і ґрунтів. По-третє, модернізація сільськогосподарського машинного парку на технічному рівні, хоча війна знищила більшу його частину, до 2023 року більшість середніх і великих ферм мали доступ до імпортової техніки (John Deere, Claas, Case IH), що дозволяло сіяти, обробляти ґрунт і збирати врожай з високою точністю та в оптимальні терміни [15].

Водночас інфраструктурний аспект продовольчого потенціалу України є найбільш вразливим елементом, який є ключовим фактором, що обмежує максимальну ефективність державного експорту сільськогосподарської продукції. Як тільки в лютому 2022 року розпочалася повномасштабна війна, основні морські порти півдня України були заблоковані, частково зруйновані або повністю закриті: Одеса, Чорноморськ, Маріуполь і Бердянськ. З огляду на те, що більша частина зерна у 2023 році транспортується залізницею та по Дунаю, хоча і частково, оскільки експорт цього продукту здійснюється в рамках так званої зернової ініціативи та іншими маршрутами, цей процес також мав низку негативних наслідків [30].

По-перше, вартість транспортування сільськогосподарської продукції суходолом суттєво перевищує аналогічні витрати при морських перевезеннях, що безпосередньо впливає на кінцеву ціну українського експорту та знижує його конкурентоспроможність на глобальному ринку. За даними Pro-Consulting [60], середні логістичні витрати у структурі вартості зернових після блокування чорноморських портів зросли більш ніж удвічі, а вартість доставки до портів ЄС часто перевищує 40-50% загальної ціни реалізації.

По-друге, залізнична інфраструктура України та порти Нижнього Дунаю мають обмежену пропускну здатність, що не дозволяє забезпечити стабільний

обсяг експорту. Як відзначає Національний інститут стратегічних досліджень [26], наявні транспортні коридори можуть обробляти не більше 35-40% довоєнного обсягу перевезень, що спричиняє затримки, нерівномірність постачання та значні ризики порушення контрактних зобов'язань. Крім того, дефіцит рухомого складу та складність координації між операторами на кордоні ЄС створюють додаткові адміністративні бар'єри [1].

По-третє, відсутність налагодженої системи контейнерних перевезень та ускладнені процедури митного оформлення в пунктах пропуску з Євросоюзом значно знижують ефективність експорту готової продукції з високою доданою вартістю. Згідно з аналітичним оглядом Agropolit.com [30], середній час простою на прикордонних переходах у 2023 році зріс удвічі, що призводить до зростання собівартості транспортування та часткової втрати експортного потенціалу аграрного сектору.

Саме в цьому контексті зростає актуальність технологічної модернізації як компенсаційної міри, що дозволяє мінімізувати витрати, підвищити точність сільськогосподарського виробництва та підтримувати якість продукції. Аналітична статистика, надана EOS Data Analytics, свідчить, що у 2023 році приблизно 18% сільськогосподарських компаній в Україні впровадили технології точного землеробства, такі як супутниковий моніторинг полів, змінне внесення добрив, автоматизоване управління технікою та датчики погоди і ґрунту [36]. Такі заходи не тільки підвищують ефективність використання ресурсів (таких як насіння, добрива, засоби захисту рослин), але й зменшують людський фактор у процесі прийняття технологічних рішень.

Поширення цих нових форм практики створює основу, на якій може відбуватися повільне будівництво цифрової інфраструктури ферм, що дозволяє оптимізувати виробничі стратегії на основі великих даних, вбудованих у нові програмні додатки. Це один із факторів стійкості сектора перед викликами, що виникають, зокрема, в умовах обмеженого доступу до традиційних ресурсів.

2.2. Вплив збройного конфлікту на потужності України в продовольчому секторі та її експортний потенціал

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, яка була розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила значну системну дестабілізацію в аграрному секторі, особливо в основних ланках його виробництва, переробки та логістики. Характер і масштаби такого впливу набули екзистенційного виміру, оскільки війна є не лише фактором ризику, а й справжнім шоком, який порушив безперервність ланцюгів постачання продовольства. Міністерство аграрної політики та продовольства України заявляє, що протягом першого року відкритої агресії сільськогосподарський сектор зазнав прямих збитків у розмірі щонайменше 6,6 млрд доларів США, які були витрачені на знищення техніки, складських приміщень (елеваторів, складів), врожаю та інфраструктури сільськогосподарських підприємств [19].

Ці збитки – лише верхівка айсберга: не менш значними є непрямі збитки, які, незважаючи на неможливість їх оцінити тут і зараз, мають стратегічне значення: порушення логістичних маршрутів, аж до втрати врожаю через недоступність, зниження інвестицій у посівну кампанію, відтік кваліфікованої робочої сили в сільську місцевість та втрата технологічної підтримки сільськогосподарського процесу. Війна, однак, розірвала технологічний ланцюг сільськогосподарського виробництва і спричинила величезне переміщення аграрного капіталу, змусивши фермерів або скоротити свою діяльність, або навіть закрити підприємства.

Втрата контролю над частиною сільськогосподарських угідь через втрату від 30 до відсотків довоєнних сільськогосподарських угідь у країні є одним з найвідчутніших наслідків збройної агресії. Це стосується переважно південних і східних частин країни – Запорізької, Херсонської, Луганської, Донецької та, певною мірою, Харківської областей. У цих регіонах розташовані найпродуктивніші чорноземні ґрунти України, на яких

вирощували велику кількість зернових та промислових культур. Як зазначила Державна служба статистики України, у 2023 році загальна посівна площа скоротилася до 10,9 млн га проти 16-17 млн га у 2021 році, і майже 35 % можливих орних земель було втрачено [7].

Зменшення посівних площ має прямий вплив на валове виробництво, а також на експортний потенціал країни, враховуючи, що основними продуктами сільськогосподарського експорту є зернові культури, особливо кукурудза та пшениця. Це скорочення посівних площ було спричинене зменшенням доступності кредитних ресурсів, добрив, палива та загрозою для працівників у прикордонних районах, що призвело до структурних змін у сільськогосподарському секторі, а саме до скорочення посівних площ під технологічно складними та капіталомісткими культурами.

Можна сказати, що війна завдала подвійного удару по продовольчому потенціалу України: з одного боку, через матеріальне руйнування інфраструктури та втрату земельних ресурсів, а з іншого - через інституційну дестабілізацію та втрату системної узгодженості в управлінні сільським господарством. Відновлення сільськогосподарського сектору за допомогою комплексного підходу передбачатиме мобілізацію військової техніки, розмінування, відновлення інфраструктури та залучення інвестицій у відновлення виробничих потужностей.

Серед довгострокових наслідків збройної агресії особливе місце посідає масове мінування сільськогосподарських угідь, оскільки це частково обмежує доступ до орних земель навіть у районах, які були звільнені від окупації. Порівняно з безпосередніми втратами врожаю або знищенням техніки, заміновані поля створюють довготривалу перешкоду для відновлення сільськогосподарського виробництва в середньостроковій перспективі. За даними Продовольчої та сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй (ФАО), станом на 2023 рік понад 2,6 га сільськогосподарських угідь потребують розмінування [40]. Усі ці землі знаходяться переважно на півдні та сході України, зокрема в Херсонській, Запорізькій, Миколаївській та

Харківській областях, які до війни забезпечували 35-40 % валового врожаю зернових.

Окрім фізичного обмеження доступу, видобуток корисних копалин також має психологічний вплив, оскільки зменшує бажання фермерів повертатися на поля, особливо в малих і середніх підприємствах. Крім того, видобуток корисних копалин створює додаткові витрати: фермери змушені витрачати фінансові ресурси на послуги з розмінування, документи, страхування врожаю та дотримання вимог безпеки. Це призвело до того, що великі ділянки навіть тих земель, які формально є безпечними, залишаються невикористаними через потенційну небезпеку мін, тому навіть проблема мін матиме мультиплікативний ефект на продовольчий потенціал країни.

Масове скасування потужностей елеваторів, які є елементом стратегічного зв'язку як у виробництві, так і в експорті, є ще однією руйнівною втратою іноземної валюти в агропромисловій інфраструктурі. За аналітичними оглядами Kurkul, за оцінками, було знищено або серйозно пошкоджено близько 15 % елеваторних потужностей в Україні, що еквівалентно знищенню об'єктів для зберігання понад 10 мільйонів тонн зерна [55]. Це значно обмежує гнучкість планів збору врожаю, ускладнює систему переробки та логістики і підкреслює труднощі з правильним зберіганням сільськогосподарської продукції в умовах дефіциту енергоресурсів, що виник не через війну.

Інтенсивно-аграрні сільськогосподарські регіони в Миколаївській, Херсонській, Луганській та, більшою чи меншою мірою, Запорізькій областях були центральними для значної частини елеваторної та переробної інфраструктури. Саме тут до повномасштабного вторгнення було зосереджено основний потенціал переробки соняшнику, що було одним із основних пріоритетів українського експорту. Найвищий експорт соняшникової олії у 2021 році становив понад 50 % від загального експорту у світі, причому Україна займала понад 35 % принаймні станом на 2023 рік, незважаючи на те, що виробництво скоротилося [55; 62].

Втрати в переробній інфраструктурі безпосередньо вплинули на експортний потенціал, оскільки саме переробка надавала продуктам високу експортну вартість. Відсутність належної діяльності підприємств, що виробляють олію, шроти, біоетанол або комбікорми, означала, що частина сировини не буде перероблена всередині країни і, отже, не зможе набутися форми готової до експорту продукції. Як наслідок, Україна була змушена переорієнтуватися на менш прибутковий експорт сировини, що негативно вплинуло на торговельний баланс і знизило надходження іноземної валюти в аграрний сектор [30].

Перебої в морській логістиці є одними з неабияких порушень у ланцюгу постачання продовольства, що стали наслідком війни. До початку лютого 2022 року, коли російські війська розпочали повномасштабну агресію, чорноморські порти (особливо портові хаби Одеси, Чорноморська, Південного, Миколаєва та Бердянська) обробляли близько 90 % українського сільськогосподарського експорту [62]. Така щільність морських об'єктів на півдні є раціональним результатом наявності відповідних портів, складських приміщень, транспортних та прикордонних об'єктів. Після блокади морських портів Україна втратила оперативний доступ до своїх основних ринків збуту на Близькому Сході, в Північній Африці та Південній Азії, які традиційно імпортували великі обсяги українського зерна.

У відповідь на цю ситуацію, за участю міжнародних партнерів (ООН, Туреччини), у липні 2022 року було започатковано Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продовольства з українських портів («зернова ініціатива»), яка частково розблокувала експорт через одеський кластер. Протягом періоду її функціонування (липень 2022 - липень 2023) з трьох чорноморських портів було експортовано понад 33 млн тонн агропродовольчої продукції до 45 країн світу [62]. Проте припинення дії ініціативи влітку 2023 року внаслідок виходу РФ із домовленостей знову паралізувало морське транспортування, що викликало чергову хвилю логістичних ускладнень та загострення цінової нестабільності на світових

аграрних ринках [30].

Основні експортні товари сільського господарства в 2023 році були перенаправлені на альтернативні маршрути – залізницю та Дунай. Транспортна система Західної України була в основному орієнтована на залізничні маршрути з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Тим часом річкове судноплавство зростало, особливо в портах на Дунаї, між Рені та Ізмаїлом і Галац тощо [30]. Однак, за оцінками експертів, ці маршрути не здатні повністю замінити морську логістику, особливо через їх обмежену пропускну здатність, високу вартість транспортування та неможливість узгодити їх з інфраструктурою країн ЄС, до яких вони входитимуть.

Існує невідповідність колії між Європейським Союзом та Україною в залізничних перевезеннях, що призводить до перевантаження вантажу на кордоні. Це призводить до затримок у доставці, високих логістичних витрат та низьких обсягів експорту. Крім того, відсутність складських потужностей та терміналів у районах поблизу кордонів ЄС унеможливорює транспортування величезних партій сільськогосподарських товарів у найкоротші терміни.

Як зазначається у звіті Світового банку, альтернативні логістичні потоки також ускладнюють планування експорту сільськогосподарської продукції в довгостроковій перспективі, оскільки вони знижують передбачуваність процесу транспортування та роблять виконання контрактів більш дорогим. Це, в свою чергу, знижує прибутковість української сільськогосподарської продукції, перешкоджає виходу на нові ринки та позбавляє країну частини конкурентної переваги, набутої за роки до війни [74, с. 27].

Збройний конфлікт спричинив не тільки зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, а й еволюцію його внутрішньої структури. Серед найяскравіших змін – зменшення частки кукурудзи та сої у складі посівних площ через те, що ці культури мають високий ризик, великі потреби у воді та вимагають значних ресурсів (насіння, техніка та паливо) для вирощування. Навіть фермери переходять на весняну пшеницю та ріпак, які, як видається, мають коротший вегетаційний період, швидше досягають

зрілості та дозволяють фермерам уникнути ризиків, пов'язаних із затримками збору врожаю через військові дії або перебої в логістиці [55].

Така переорієнтація є способом адаптації виробництва в сільськогосподарській галузі до підвищеної нестабільності. У контексті, коли майже неможливо заздалегідь знати час збору сільськогосподарського врожаю, оскільки тривають обстріли, знищуються паливо, елеватори та транспорт, вибір культур із швидким оборотом видається цілком розумним у рамках зменшення втрат. Водночас така зміна в організації призводить до зміни агроекономічної моделі, оскільки яра пшениця буде використовуватися переважно всередині країни або експортуватися з меншою прибутковістю, тоді як кукурудза та соя раніше становили значну частину валютних надходжень.

Проте, незважаючи на всі виклики, у 2023 році в сільському господарстві України була очевидна надзвичайна адаптивність. Загальний обсяг валового врожаю зернових та бобових культур склав 59,7 млн тонн, а обсяг експорту зерна – 38 млн тонн, що є сприятливою динамікою порівняно з попереднім 2022 роком, коли врожай склав 53,9 млн тонн [7; 36]. Такі результати є дуже вражаючими, враховуючи той факт, що частина земель була втрачена, існують логістичні перешкоди, а економічні виробники постійно стикаються з небезпекою загроз.

Такі результати стали можливими завдяки мобілізації внутрішніх ресурсів, зокрема активній участі фермерів із західних і центральних регіонів, переорієнтації логістичних маршрутів (Дунай, залізниці), а також міжнародній підтримці, яка включала фінансування посівних кампаній, гранти, страхування ризиків та гуманітарну допомогу. Крім того, позитивний ефект мали інституційні заходи держави, зокрема розробка спрощених процедур експорту, логістичних «зелених коридорів» та програм стабілізації для фермерів [19].

Проте перспективи повного відновлення експортного потенціалу залишаються невизначеними. За оцінками Міжнародного інституту

досліджень продовольчої політики (IFPRI), повернення України до довоєнного рівня сільськогосподарського експорту буде можливим не раніше ніж через 5-7 років після закінчення активної фази військових дій [50, с. 78]. Це пояснюється не тільки фізичним руйнуванням, а й необхідністю глибокої реконструкції логістичної та переробної інфраструктури, масштабного розмінування, відновлення довіри міжнародних покупців та залучення довгострокових інвестицій.

Післявоєнна реконструкція вимагатиме нової інституційної архітектури сільськогосподарського сектору, де, поряд з державним управлінням, важливу роль відіграватиме участь міжнародних організацій, приватних інвесторів, кооперативів та екологічно орієнтованих фінансових інструментів. Лише за умови комплексного підходу до постконфліктної трансформації сільського господарства Україна зможе не тільки відновити свої позиції на світових ринках, а й посилити власний геоекономічний вплив.

2.3. Місце і роль України у підтриманні глобальної продовольчої безпеки

Україна займає ключове місце в сучасній архітектурі глобальної продовольчої безпеки, яка формується не тільки на основі обсягів сільськогосподарського виробництва, але й на основі високого рівня інтеграції країни у світові ланцюги постачання основних агропромислових товарів. Цей внесок базується на переробці зернових культур (переважно пшениці, кукурудзи та ячменю) та олійних культур (соняшнику, ріпаку), які є одним з основних джерел калорій для населення більшої частини світу. Хоча Україна завжди посідає провідне місце у світі як один з п'яти найбільших експортерів пшениці та кукурудзи, за даними IFPRI, Україна також посідає перше місце за експортом соняшnikової олії [49].

Складність факторів, таких як наявність відповідних ґрунтових і кліматичних умов, висока частка чорноземних ґрунтів, родючість, порівняно

низькі витрати на виробництво та вигідне геополітичне положення, дозволяють Україні зосередитися на постачанні продовольства до десятків інших країн, особливо тих, що мають низький рівень самозабезпечення. Український аграрний сектор вже давно є основним джерелом продуктів рослинної категорії споживчого кошика країн Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії, тобто тих секторів, де наслідки продовольчої кризи мають не тільки соціальні, а й політичні наслідки [45].

За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), у 2021 році понад 400 мільйонів людей у всьому світі потребували продовольства, яке отримували з джерел в Україні [45]. Звідси випливає, що кожна дванадцята людина у світі, в тій чи іншій мірі, споживали продукти українського походження, що є настільки історичним відкриттям, що фактично встановлює не тільки кількісний вплив України на продовольчу систему світу в цілому, але й її системне значення як стабілізатора у світовій продовольчій системі. Після початку повномасштабної збройної агресії Росії в 2022 році ці функції не тільки не припинилися, а й набули нового значення в умовах продовольчої нестабільності.

У нинішніх умовах військових дій, руйнування інфраструктури та неможливості використовувати експортні канали Україна зберегла статус відповідального міжнародного постачальника та активно брала участь у формуванні міжнародних систем продовольчої підтримки у 2022-2023 роках. Найкращим прикладом цього є прийняття «Чорноморської зернової ініціативи» - офіційно Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продовольчих товарів українськими портами за сприяння Організації Об'єднаних Націй та Туреччини. Тільки за перший рік роботи було продано понад 33 мільйони тонн сільськогосподарської продукції, причому непропорційно велика частка продажів припадає на країни, що займаються сільським господарством, та країни з продовольчою нестабільністю, такі як Ефіопія, Судан, Сомалі, Ліван, Ємен та деякі інші [49].

Сам факт впровадження ініціативи на активній стадії війни підкреслює особливу місію України в світовій продовольчій системі, а саме те, що вона не тільки приносить економічний прибуток завдяки експорту, але й виконує завдання, від якого залежить стабільність продовольчої ситуації в світі. Таким чином, Україна стає інституційним гарантом продовольчої відповідальності, тобто державою, яка не тільки виробляє і продає продовольство, але й бере участь у перерозподілі важливих ресурсів у світі.

Сучасні вчені розглядають стабільність сільського господарства України як один із критичних факторів забезпечення глобальної продовольчої безпеки, особливо в умовах високого рівня міжрегіональної диференціації в доступності продовольства. Як зазначено в праці С.О. Юшина, Н.М. Похиленка, Т.М. Слесара та ін. (2022), дестабілізація сталого сільськогосподарського виробництва в Україні має значні наслідки за межами країни, оскільки понад 50 держав світу залежать від українського експорту продовольства, переважно зернових культур [75]. Така залежність є особливо важливою для країн, економічні системи яких є слабкими, мають негативний баланс у сільськогосподарському виробництві та мають обмежений доступ до інших джерел продовольства, особливо в регіонах Глобального Півдня.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року призвело до різкого скорочення експортної діяльності в сільськогосподарському секторі і, як наслідок, стало одним із чинників, що сприяли глобальному зростанню цін. Аналітичні матеріали Міжнародного інституту досліджень продовольчої політики (IFPRI) свідчать, що стагнація морського експорту через блокаду українських чорноморських портів уже в березні 2022 року спричинило зростання світових цін на пшеницю до рекордного рівня за останні 15 років [49, с. 51].

Саме ця зміна в динаміці цін була досить неприємною для тих країн, рівень продовольчої самодостатності та вразливості до імпорتنих цін яких є дуже низьким, зокрема в Північній Африці, на Близькому Сході, в Східній Африці, а також у країнах Південної Азії. У цих регіонах до 30-50 %

загального імпорту становить українська пшениця, яка є основою харчових потреб населення з точки зору мінімальної калорійності [45].

Крім того, перебої в експорті сільськогосподарської продукції з України стали однією з причин політичної напруженості в декількох країнах, які вже тривалий час страждають від продовольчої нестабільності. Згідно з доповідями аналітиків Світового банку та ФАО, постачання української пшениці спричинило продовольчі протести в Тунісі, Єгипті та Лівані і навіть змусило владу цих країн вдатися до надзвичайних заходів із закупівлі продовольства на неприйнятних умовах [45; 74].

Окрім кількісного внеску, що вже становить мільйони тонн зернових та олійних культур, Україна концептуально відіграє важливу роль у підтримці стабільності ланцюгів постачання продовольства в усьому світі. Ця позиція полягає не стільки в щоденному постачанні сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки, скільки в здатності виконувати функції систематичного компенсатора в моменти кризових потрясінь – економічних, політичних або кліматичних. За даними А. Калібата і Л. Браун, сучасне світове виробництво продовольства домінують деякі надійні сільськогосподарські виробники, які можуть забезпечити стабільність у разі таких потрясінь у регіоні, як посухи, війни або торговельне ембарго [32; 54].

У цьому відношенні Україна стає геоекономічним стабілізатором, здатним реагувати на глобальні проблеми голоду за допомогою масового, ефективного та порівняно недорогого вирощування основних сільськогосподарських культур. Центральне місце в національній сільськогосподарській моделі займає орієнтований на експорт масштаб виробництва, в якому переважають пшениця, кукурудза, ріпак та соняшникові продукти, що використовуються населенням більшості країн Африки, Азії та Близького Сходу як основа раціону харчування [23; 57].

Такі культури не тільки забезпечують достатню кількість калорій у раціоні, але й виступають фінансовим ресурсом, що безпосередньо залежить від соціальної стабільності в країнах-імпортерах. Саме з цієї причини Україна,

яка у 2021 році, за оцінками, забезпечила 10 % світового імпорту пшениці, 15% імпорту кукурудзи та значно більше половини світового імпорту соняшникової олії [57], стала незамінним системним елементом архітектури глобальної продовольчої безпеки.

Іншою важливою можливістю є те, що українська сільськогосподарська модель є гнучкою, що означає, що їй неважко пристосуватися до нових вимог ринку в умовах глобального балансу попиту та пропозиції. Прикладом цього є переорієнтація на ріпак, попит на який різко зріс в ЄС на тлі енергетичної кризи та зростання інтересу до біопалива. Цей баланс показує, що сільськогосподарський сектор України має здатність не тільки виробляти, але й швидко реагувати на структурні зміни глобального попиту.

Інший аспект ролі України в архітектурі глобальної продовольчої безпеки пов'язаний з її участю в міжнародних гуманітарних та стабілізаційних заходах. Ця діяльність не тільки виконує роль держави в експорті, але й підкреслює її готовність бути відповідальним світовим донором, реагуючи на продовольчі кризи в найбезнадійніших частинах світу. Найбільш показовим прикладом у цій справі була програма «Зерно з України», започаткована Президентом України в листопаді 2022 року. В її рамках та за допомогою ООН, G7 і союзників було організовано постачання українського зерна до кількох африканських держав, ситуація в яких загрожувала перерости в голод, серед них Ефіопія, Кенія, Сомалі та Ємен [23; 45].

Формат цього проекту є досить новим, оскільки він інтегрує гуманітарні та дипломатичні процедури: зерно не надходить у світ як звичайний експорт, а як прояв міжнародної солідарності однієї з держав, яка сама відчуває на собі тягар наслідків війни. Це підкреслює винятковий статус України у світовій політиці як актора, здатного визначити відповідальне геоекономічне лідерство, яке виходить за межі національних інтересів. Одночасно участь у таких програмах посилює роль України на світовій арені, демонструючи її бажання діяти в середовищі глобального управління, зокрема в продовольчій політиці [49].

Ці заходи також мають важливе значення для формування позитивного глобального іміджу держави, яка не тільки здатна захистити себе від агресора, але й сприяє стабільності Глобального Півдня. В епоху, коли інші країни використовують продовольство як геополітичний інструмент, Україна відповідає моделлю, розробленою на принципі продовольчої відповідальності, що характеризується відкритістю, колективністю та готовністю прийти на допомогу країнам, які перебувають у зоні високого ризику голоду [45].

Водночас Україну не можна розглядати в контексті її участі в міжнародній фінансовій динаміці глобального розподілу продовольства лише крізь призму економічних вигод або тимчасових гуманітарних операцій. Це означає, що повна переоцінка держави як гаранта продовольчої стабільності у світі має призвести до переходу до реалізації системного підходу до зовнішньої політики у формі довгострокових стратегій до розвитку інституцій, зміцнення позицій у міжнародній торгівлі та активної агродипломатії.

Насамперед це стосується створення логістичної інфраструктури, яка може гарантувати стабільне функціонування експортних каналів незалежно від обставин, а саме: розвитку Дунайського та залізничного маршрутів, створення портів і терміналів у західній частині країни, відкриття так званих «сухих портів», через які експортні сільськогосподарські товари будуть відправлятися до країн-членів ЄС [74]. Також важливо диверсифікувати ринки збуту, зокрема, шляхом збільшення обсягів продажів в Азії, Латинській Америці та Африці не тільки за допомогою експорту, але й за допомогою двосторонніх агрополітичних угод, колективних інвестиційних платформ та розвитку закордонних логістичних центрів [75].

Природа агродипломатії набагато ширша, ніж звичне представництво інтересів аграрного сектору, оскільки агродипломатія є дещо новим способом проведення зовнішньої політики. У сучасному розумінні агродипломатії агродипломатія розглядається як частина глобальної системи міжнародних відносин та інструмент, який має використовуватися для формування продовольчої безпеки на різних рівнях: національному, регіональному та

глобальному [23; 49]. Беручи участь у роботі міжнародних організацій, таких як ФАО, ВООЗ, СОТ та СОР, або беручи участь у спеціальних заходах Світового банку та IFPRI, держави отримують можливість впливати на процес прийняття рішень, що встановлюють архітектуру сільськогосподарського ринку у світі та механізми забезпечення сталого розвитку [45; 74].

Агродипломатія в цьому випадку сприймається як вид м'якої сили, що є перетином економічних перспектив аграрного сектору з політичними та гуманітарними аспектами міжнародної діяльності. Як пишуть Т. Мельник та Д. Банаш [57], продовольча складова сучасної дипломатії виступає не лише інструментом просування національних інтересів, а й фактором формування глобальної довіри до держави як джерела стабільності. Це особливо очевидно на прикладі України, участь якої у глобальних програмах продовольчої допомоги, особливо під час співпраці з ФАО та в рамках програми «Зерно з України», має не лише економічне, а й стратегічне значення [23; 45].

Ще одна суттєва тенденція розвитку агродипломатії пов'язана з гармонізацією національної політики з глобальними екологічними вимогами, особливо в рамках конференцій СОР та ініціатив ООН щодо сталого розвитку. За даними *Le Monde* [56], участь держав у цих форумах дозволяє інтегрувати продовольчі питання в контекст політики кліматичних проблем у світі та, як наслідок, посилює роль сільського господарства як джерела безпеки, а не як джерела економічного виробництва. Таким чином, агродипломатія повільно перетворюється на системний механізм зовнішньої політики замість утвердження нової моделі міжнародного співробітництва, в якій продовольча безпека є одним з найважливіших компонентів глобальної системи безпеки [45; 49].

Проблема зміни клімату стає все більш актуальною для глобальної системи продовольчої безпеки, змінюючи умови сільськогосподарського виробництва та збільшуючи загрозу безпеці ланцюгів постачання продовольства. У дослідженні, опублікованому в 2024 році авторами *Le Monde*, йдеться про те, що глобальне потепління вже призвело до постійного

зростання цін на продовольчі товари, особливо в періоди посухи та дефіциту вологи у великих сільськогосподарських районах Африки, Південної Азії та Латинської Америки. Вважається, що екстремальні кліматичні явища впливають як на врожаї, так і на передбачуваність сільськогосподарського циклу, що в умовах глобалізованої економіки призводить до нестабільності цін і перебоїв у сільськогосподарській логістиці [56].

У цьому контексті Україна описується як потенційний компенсаторний виробник продовольства, який може частково компенсувати негативні наслідки зміни клімату в інших регіонах світу. Географічне положення країни в помірній кліматичній зоні, наявність родючих ґрунтів та достатній рівень агрокліматичних умов гарантують порівняно незмінні умови для ведення сільського господарства, навіть за умови невеликих кліматичних змін. Це пов'язано з тим, що, як стверджують аналітики ФАО та IFPRI, Україна буде відігравати важливу роль стабілізатора світового продовольчого балансу в умовах кліматичних змін [45; 49].

Однак цей потенціал не може бути реалізований без впровадження адаптивних стратегій ведення сільського господарства. Це стосується, головним чином, появи технологій, що дозволяють економити ресурси, підвищувати стійкість культур до посухи та вітрової ерозії, температурного стресу, а також впровадження електронних систем, що відстежують вологість ґрунту та стан повітря. Нова кліматично стійка модель сільськогосподарської діяльності в Україні повинна базуватися на розширенні точного землеробства, агрометеорологічних платформ, а також кліматично-орієнтованих рішень, що дозволить підтримувати стабільне виробництво навіть в умовах зростаючої глобальної нестабільності [75].

Окрім технологічних рішень, одним із критичних аспектів адаптації до зміни клімату є зміцнення логістичних зв'язків, які забезпечили безперервну доставку продукції на ринки, що мають попит. Навіть високі рівні виробництва, такі як сільськогосподарська продукція, не виконують геоекономічної ролі за відсутності стабільного доступу споживачів. Тому

пріоритетами інвестицій є модернізація транспортної інфраструктури, створення мультимодальних коридорів, портової логістики (особливо на Дунаї) та зв'язків із продовольчими хабами Європейського Союзу [74].

Таким чином, роль України у світовій продовольчій системі у 21 столітті можна буде визначити не тільки за обсягом виробництва, а й за можливістю стабілізації в умовах кліматичних турбулентностей. Для цього потрібна багатогранна стратегія, що поєднує адаптацію до кліматичних змін, технологічну модернізацію, експортну логістику та довгострокову інституційну стратегію розвитку.

Отже, роль України у світовій продовольчій безпеці є досить багатовимірною: країна відіграє роль як постачальника необхідних ресурсів, учасника глобальних програм допомоги, так і стабілізуючого чинника світового продовольчого порядку. Цю роль необхідно поглиблювати за допомогою всеосяжного підходу на стику економічної, дипломатичної, екологічної та технологічної політики.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження було здійснено комплексний аналіз продовольчого потенціалу України та визначено його ключові складові. Показано, що Україна традиційно входить до кола провідних світових виробників і експортерів зернових та олійних культур, а її внесок у формування глобального продовольчого балансу є стратегічно значущим. Висока родючість чорноземів, які становлять понад чверть світових запасів родючих ґрунтів, значні площі орних земель, що перевищують 30 млн гектарів, а також потужна виробнича база та науково-технічний потенціал створюють унікальні передумови для розвитку аграрного сектору. Важливою характеристикою виступає й поступове впровадження інноваційних технологій – від точного землеробства до біоенергетики та органічного виробництва, що сприяє підвищенню продуктивності та ефективності

використання ресурсів. Завдяки поєднанню цих факторів Україна здатна не лише стабільно забезпечувати власну продовольчу безпеку, а й виступати ключовим чинником підтримання глобальної стабільності, оскільки надійність українських поставок напряму впливає на ситуацію у країнах Глобального Півдня та Європи.

Особливу увагу у другому розділі було приділено аналізу впливу збройної агресії Російської Федерації на функціонування аграрного сектору України. Блокування чорноморських портів, які забезпечували понад 70 % довоєнного експорту агропродукції, спричинило різке скорочення можливостей виходу української продукції на світові ринки та призвело до суттєвого зростання логістичних витрат. Додатковими викликами стали руйнування транспортної та виробничої інфраструктури, мінування сільськогосподарських земель, скорочення площ під посівами та прямі втрати врожаю. У результаті експортні обсяги зернових та олійних культур у 2022-2023 рр. значно знизилися, що мало глобальні наслідки для світових продовольчих ринків. Водночас дослідження продемонструвало високий рівень адаптивності українського аграрного сектору: через диверсифікацію транспортних маршрутів, активний розвиток дунайських портів, розширення залізничних коридорів до ЄС та формування нових логістичних хабів на західному кордоні Україна зберегла можливість залишатися вагомим постачальником продовольства. Це підтверджує не лише гнучкість національної економіки, а й здатність країни відігравати стратегічну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки навіть в умовах воєнних викликів.

У роботі підкреслено, що місце України у світовій продовольчій системі визначається не лише масштабами виробництва, але й здатністю забезпечувати стабільність глобальних ринків у кризових умовах. Українська зернова та аграрна продукція має стратегічне значення для низки держав Африки, Близького Сходу та Азії, де рівень продовольчої безпеки безпосередньо залежить від доступності імпорту. Зокрема, для окремих країн

регіону Глобального Півдня частка українського зерна у структурі імпорту перевищувала 40 %, що робить постачання з України критичним фактором соціально-економічної стабільності. Відтак перебої у транспортуванні чи блокування експорту мають не лише економічні, а й політичні наслідки, провокуючи ризики соціальних заворушень та загострення гуманітарних криз. У цьому контексті продовольчий потенціал України набуває виразного геополітичного виміру, оскільки використовується як інструмент зовнішньополітичного впливу, що зміцнює міжнародні позиції держави. Таким чином, Україна поступово формує імідж надійного партнера та гаранта продовольчої безпеки, чия роль виходить за межі економіки і стає ключовою у сфері міжнародних відносин.

Крім того, аналіз засвідчив, що в умовах глобальних трансформацій та воєнних викликів продовольчий потенціал України виступає стратегічним ресурсом, який потребує комплексного захисту, модернізації та раціонального використання. Втрата частини виробничих потужностей і логістичних маршрутів продемонструвала вразливість аграрної системи до зовнішніх загроз. Водночас дослідження показало, що ефективність використання продовольчого потенціалу прямо залежить від здатності держави адаптувати існуючу модель аграрного розвитку до нових реалій, поєднуючи внутрішні структурні реформи з активною інтеграцією у глобальні економічні та політичні процеси. У цьому контексті модернізація агропромислового комплексу, розширення можливостей інноваційного виробництва та гармонізація стандартів з ЄС визначаються як ключові умови для підвищення конкурентоспроможності української продукції на світових ринках.

Отже, результати другого розділу підтвердили, що навіть у складних умовах війни Україна зберігає статус провідного продуцента продовольчих благ та здатність виконувати роль гаранта глобальної продовольчої безпеки. Її продовольчий потенціал стає одним із визначальних чинників стабільності світової продовольчої системи, впливаючи як на економічний, так і на геополітичний баланс сил. Розвиток внутрішньої інфраструктури,

диверсифікація експортних маршрутів, створення нових логістичних хабів та розбудова мультимодальних систем транспортування формують передумови для посилення міжнародних позицій держави у майбутньому. Таким чином, Україна має всі підстави для збереження й подальшого нарощування своєї ролі як стратегічного гравця на глобальному продовольчому ринку.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ НАРОЩУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИМ ПОТЕНЦІАЛОМ УКРАЇНИ

3.1. Фактори стримування розвитку економічного потенціалу України зокрема в сфері аграрного виробництва та шляхи їх нейтралізації

Сучасний рівень розвитку сільськогосподарського сектора Української Республіки відображає радикально протилежні умови, коли, з одного боку, існують значні можливості виробництва природних ресурсів, а з іншого боку, значно недорозвинені фактори, які вимагають значних ресурсів для їх реалізації. Велика земельна база, сприятливі кліматичні умови, а також значний досвід у галузі сільського господарства створюють об'єктивні умови для посилення ролі України на світовому сільськогосподарському ринку. Водночас існує низка внутрішніх і зовнішніх загроз, які значно знижують ефективність використання цього потенціалу. Російська військова агресія також стала поштовхом для розвитку кризових процесів, які давно накопичувалися у сферах виробництва, інфраструктури та управління сільськогосподарським сектором [35].

Так, за оцінками Світового банку, опублікованими у звіті «Швидка оцінка збитків та потреб України» (RDNA3, 2024), масштаби руйнувань сільськогосподарських підприємств, транспортної та складської інфраструктури, а також втрати земель становлять понад 40 % у районах України, що зазнали найбільшого впливу [44, с. 112]. Це стосується не тільки безпосередніх фізичних пошкоджень виробничих і складських приміщень, але й втрати можливостей для розвитку важливих територій через наявність мін та процеси деградації ґрунтів. За даними одного зі звітів, відновлення сільськогосподарського сектору коштуватиме понад 30 млрд доларів США, що свідчить не тільки про масштабність проблеми, але й про необхідність проведення довгострокових і широкомасштабних кампаній з відновлення [44].

Такі реалії є причиною для проведення системного аналізу аспектів, які є основними факторами, що обмежують реалізацію економічного та продовольчого потенціалу України. На даний момент важливим завданням є визначення пріоритетних напрямків оздоровлення та модернізації сектора, зокрема шляхом інтеграції високотехнологічних рішень, розвитку нових логістичних мостів, забезпечення фінансової стабільності та доступу фермерів до критично важливих ресурсів [16]. Цільові заходи для протидії цим факторам повинні бути розроблені відповідно до принципів комплексності, інтегрованих зусиль держави, бізнесу та іноземних партнерів, а також з урахуванням питань воєнного часу та глобальних економічних змін.

Особливо значним обмеженням стану сільськогосподарської сфери з точки зору розвитку слід вважати різке зниження пропозиції виробничих факторів, як за якістю, так і за кількістю, що має короткострокові та довгострокові негативні наслідки для економічної стабільності сектора. Більша частина орних земель зазнала погіршення стану внаслідок військових дій, інтенсивного мінування та посилення процесів ерозії та виснаження гумусу, що призвело до деградації родючих шарів ґрунту та зниження врожайності [16]. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй повідомила, що понад 5,2 млн га сільськогосподарських угідь в Україні мають бути розміновані з гуманітарних міркувань, перш ніж їх можна буде повернути до виробництва [70, с. 17]. Це не тільки зменшує розмір орних земель, але й спричиняє додаткові витрати для фермерів, які мусять інвестувати в очищення земель та відновлення ґрунтового покриву.

Окрім проблем, пов'язаних із землею, дефіцит ключових ресурсів для виробництва включає мінеральні добрива, якісне насіння, паливо та мастильні матеріали, а також засоби захисту рослин. Більшість цих проблем пов'язані з відсутністю ланцюгів постачання імпорту, блокуванням транспортних маршрутів та збільшенням логістичних витрат [35]. Оскільки країна сильно залежить від імпорту деяких сировинних матеріалів, особливо калійних і

фосфатних добрив, ці перебої безпосередньо впливають на політику продовольчої безпеки та експортний потенціал країни.

Для нейтралізації цього гальмівного ефекту потрібні глобальні рішення, найважливішими з яких є: запровадження державної підтримки імпорту критично важливих ресурсів, стратегічних запасів добрив і палива, стимулювання місцевого виробництва насіння, добрив і засобів захисту рослин, а також створення спеціальних пільгових джерел кредитування на користь фермерів у період посівної та жнивної кампаній [44]. Це зробить сільськогосподарське виробництво менш залежним від ненадійних зовнішніх ринків, більш автономним і успішним навіть після кризової ситуації.

Другою обставиною, що перешкоджає розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні, є порушення транспортних коридорів та логістичної інфраструктури, що безпосередньо впливає на можливості реалізації експортних ринків. Саме втрата повного доступу до основних чорноморських портів у 2022-2023 роках, спричинена військовою агресією Російської Федерації, значно збільшила транспортні витрати на сільськогосподарську продукцію, які досягли 30-50 % від загальної контрактної ціни, та знизила конкурентоспроможність українських товарів на світовому ринку [52]. Це особливо важливо для експорту зернових та олійних культур, понад 70 % світового експорту яких історично здійснюється через морські порти.

Хоча були закріплені інші засоби розподілу, з використанням портів у Дунайському регіоні (Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ) та залізничного транспорту по маршрутах, встановлених через Польщу, Румунію, Угорщину та Словаччину, вони все ще мають низьку пропускну здатність. Це призвело до того, що обсяги експорту не змогли повернутися до довоєнного рівня, а логістичні затримки ускладнили своєчасне виконання зовнішньоекономічних контрактів. Іншим припущенням є відмінності в стандартах залізничних колій між Україною та країнами ЄС, оскільки це пов'язано з перевантаженням вагонів та додатковими витратами часу і ресурсів [44].

На думку експертів Міжнародної ради з зерна, одним із стратегічних векторів відродження та посилення експортного потенціалу є створення мультимодальної логістики, яка передбачатиме ефективний баланс річкового, залізничного та автомобільного транспорту для раціоналізації витрат на перевезення та зменшення ризиків блокування ланцюгів постачання. Такий підхід передбачає інвестиції в модернізацію портової та припортової інфраструктури, розвиток перевалочних терміналів, збільшення пропускної спроможності прикордонних переходів та розвиток спеціалізованих логістичних хабів у прикордонних районах. Цей комплекс заходів зробить логістичну систему більш стійкою та дозволить підтримувати експортні процеси навіть у ситуаціях геополітичної кризи.

Обмеженням у розвитку аграрного сектору України залишається одна з його недоліків - відсутність доступу сільськогосподарських виробників (переважно дрібних фермерських господарств та середніх підприємств) до фінансових ресурсів, що робить можливості для оновлення виробництва та впровадження інновацій, а також збільшення перспектив виходу на ринок, досить обмеженими. Крім того, за даними Європейського банку реконструкції та розвитку, у 2023 році доступ до банківських кредитів мали лише 18 % сільськогосподарських підприємств, що пояснювалося комплексом причин: високими кредитними ризиками через війну, рівнем страхового покриття сільськогосподарських ризиків та недоступністю ліквідної застави для отримання кредитів [16, с. 134]. Такий стан справ фактично створює фінансовий вакуум для дрібних і середніх фермерів, які складають значну частину внутрішнього продовольчого ринку і забезпечують робочі місця в сільській місцевості.

Для протидії цьому гальмуючим фактору варто повною мірою використовувати як національні, так і міжнародні системи фінансової підтримки. На державному рівні слід, по-перше, просувати програми, що пропонують кредити на основі державних гарантій і субсидій на відсотки для сільськогосподарських підприємств, які інвестують у відновлення або

розширення виробництва. Водночас важливо інтегрувати міжнародні інструменти страхування сільськогосподарських ризиків, які надаються такими організаціями, як Міжнародна фінансова корпорація (IFC) або Багатостороння агенція з гарантування інвестицій (MIGA). Це мінімізує ризики кредитування і зробить банківську галузь більш впевненою у сільськогосподарських позичальниках.

Крім того, доцільним є створення спеціалізованих інвестиційних фондів, спрямованих на фінансування проєктів з відновлення та модернізації агровиробництва, особливо у регіонах, що зазнали значних руйнувань. Створення таких фондів може базуватися на змішаній моделі, тобто державному бюджеті, міжнародній донорській допомозі та коштах власників. Застосування цих заходів у довгостроковій перспективі, окрім фінансової стабілізації агробізнесу, допоможе перетворити його на більш адаптивний та конкурентоспроможний сектор, здатний пристосовуватися до змін на глобалізованому ринку.

Розвиток української сільськогосподарської галузі все більше визначається кліматичними та екологічними процесами, що ще більше погіршує її вразливість до зовнішніх потрясінь та внутрішніх дисбалансів. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), зміни погоди не тільки підвищують середньорічні температури, але й посилюють посухи, особливо в степових і лісостепових країнах [25, с. 14]. Тим часом під впливом ерозії, надмірної експлуатації та втрати вмісту органічних речовин, що негативно позначається на агрофізичних характеристиках чорноземів, прогресує процес деградації ґрунтів. Знищення біорізноманіття, скорочення популяцій запилювачів та збільшення обсягу фітосанітарних загроз сприяють зменшенню можливого виробництва основних сільськогосподарських культур у південних і східних районах, що формують основну частину експорту країни.

Для пом'якшення впливу цих загроз їхні наслідки можна нейтралізувати шляхом систематичного застосування сільськогосподарських технологій,

адаптованих до кліматичних умов (наприклад, мінімальна або нульова обробка ґрунту (no-till), мульчування, ефективне використання сівозміни та боротьба зі шкідниками). Особливе значення має збільшення зрошуваних земель на півдні, включаючи модернізацію вже відомих систем меліорації та використання водозберігаючих технологій (крапельне та підґрунтове зрошення). Набагато важливішим буде також селекція рослин і розробка сортів сільськогосподарських культур, які добре пристосовані до складних умов високих температур, посух і ґрунтів з високим рівнем помилок.

На стратегічному рівні реалізація принципів зеленої економіки в національних сільськогосподарських програмах стане можливістю поєднати економічні вигоди та екологічну стійкість. До них належать допомога органічному виробництву, розробка біоенергетики з використанням сільськогосподарських відходів, сприяння розвитку технологій без викидів вуглецю та інвестиції в проекти, що захищають навколишнє середовище. Таким чином, процес адаптації сільськогосподарського сектору до кліматичних ускладнень можна розглядати не тільки як можливість реагувати на ризики, але й як довгострокову конкурентну перевагу України у світовому продовольчому ланцюзі.

Загальний аналіз існуючих проблем та обмежень, що стоять на заваді розвитку сільського господарства в Україні, показує, що найефективнішим способом їх подолання є спільні зусилля уряду, підприємців та іноземних партнерів. Поєднання глобальних політичних заходів та місцевих інвестицій, а також міжнародної технічної підтримки створює основу для повної модернізації сектору з урахуванням економічних, соціальних та екологічних цілей. Згідно з Планом відновлення України (2023), можливості розвитку сільськогосподарського сектору включають модернізацію інфраструктури, впровадження технологічних інновацій та збільшення участі в європейських і світових ринках [11, с. 44].

Модернізація інфраструктури передбачає реконструкцію та розширення логістичних можливостей, таких як транспортні коридори, транспортні

термінали та засоби зберігання, що допоможе зменшити витрати на доставку та знизити залежність від окремих маршрутів. Технологічні інновації також включатимуть точне землеробство, біотехнології, автоматизацію виробничих процесів та цифрові системи управління агробізнесом, що сприятиме підвищенню продуктивності та ефективному використанню ресурсів. Для виходу на європейські ринки стандарти якості, безпеки та сталого виробництва повинні відповідати вимогам ЄС, що відкриває нові можливості в експорті та дозволяє збільшити частку продукції з вищою доданою вартістю.

Такий підхід не тільки дозволить подолати нинішні обмеження, але й створить конкурентні довгострокові переваги для сільськогосподарського сектору України. Це призведе до сталого економічного зростання в довгостроковій перспективі, підвищить продовольчу безпеку, а також інтегрує Україну в глобальні продовольчі ланцюги, що перетворить потенційний сільськогосподарський сектор на впливовий інструмент економічного та геополітичного балансу.

3.2. Аналіз стратегій розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації

Розвиток сільськогосподарського сектору України в умовах глобалізації є одним із стратегічних завдань, яке має не тільки економічні, а й соціальні та геополітичні аспекти. Сільське господарство традиційно є однією з основних галузей національної економіки, яка генерує значну частку валютних надходжень і гарантує продовольчу безпеку країни. Водночас інтеграція у світові ринки висуває нові вимоги до ефективності, якості та інноваційності виробництва, що вимагає трансформації традиційних моделей розвитку [13]. Військова агресія Російської Федерації зробила сільськогосподарський сектор України все більш вразливим, що підкреслило необхідність формування політики, яка зможе не тільки забезпечити адаптацію до глобальних викликів, але й підвищити стійкість національної продовольчої системи [6].

Ключовим завданням у цьому контексті є переосмислення експортно-орієнтованої сировинної моделі, яка була домінуючою протягом останніх десятиліть. Переважання експорту зерна та олійних культур призвело до короткострокових фінансових результатів, водночас залишивши Україну залежною від коливань світових цін та з обмеженими можливостями для створення доданої вартості. У глобалізованій економіці конкурентоспроможність залежить не тільки від обсягів виробництва, але, здебільшого, від технологічного рівня, інноваційності та інтеграції в міжнародні ланцюги постачання [13]. З цієї причини перехід до високотехнологічного виробництва, що включає розвиток переробки, впровадження цифрових технологій та реалізацію екологічних стандартів, вважається стратегічним напрямком аграрної політики України [6].

Ключові національні стратегічні документи у сфері аграрної політики України визначають пріоритети, які встановлені для забезпечення довгострокового розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації. Зокрема, Стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій України на 2015-2020 роки визначила інституційні та економічні орієнтири, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектора, впровадження інноваційних технологій у секторі, розвиток ринкової інфраструктури та підвищення соціальної стійкості сільських територій [28]. Наступним кроком стало прийняття Стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2030 року, які зосереджуються на розробці моделі сталого розвитку, що поєднує інноваційність, екологізацію виробництва, диверсифікацію експорту та посилення інтеграції в європейські та світові сільськогосподарські ринки [27].

Особливе значення в цьому контексті має гнучкість і адаптивність сільськогосподарського сектору до змін умов світового ринку. Як зазначає Лупенко (2021), в умовах високої конкуренції головним чинником успіху є здатність сільськогосподарських виробників не тільки реагувати на коливання ринку, а й активно інтегруватися в глобальні інноваційні платформи, що

забезпечують доступ до нових технологій, фінансових інструментів і партнерських мереж [27, с. 214]. Такий підхід дозволяє Україні зміцнити свої позиції у глобальних ланцюгах створення вартості, поступово позбавляючись від залежності від експорту сировини.

Особливе значення в сучасних умовах має гармонізація українських сільськогосподарських стандартів з нормами Європейського Союзу та вимогами Світової організації торгівлі, оскільки цей процес безпосередньо визначає шанси України на розширення присутності українських продуктів на світових ринках. Відповідність міжнародним стандартам відкриває шлях до дуже прибуткових ринків ЄС, Близького Сходу та Азії, де якість і безпека продукції є основними умовами конкурентоспроможності. Водночас цей процес вимагає масштабних інвестицій у модернізацію виробничих потужностей, впровадження систем контролю якості та міжнародну сертифікацію продукції, що створює додаткове навантаження для сільськогосподарських виробників, особливо малих і середніх підприємств [20].

Досвід Європейського Союзу, реалізований в рамках стратегії «Від ферми до столу» (Farm to Fork Strategy), є доказом того, що поєднання екологічно чистих технологій, цифрових систем управління сільськогосподарським виробництвом та прозорого контролю безпеки харчових продуктів забезпечує значне підвищення конкурентоспроможності сектору. Використання таких інструментів сприяє не тільки економічному зростанню, а й створенню сприятливого міжнародного іміджу держави як надійного постачальника високоякісних та безпечних сільськогосподарських продуктів [39]. Для України поєднання прагнень до виходу на світові ринки з цілями екологічної та соціальної стійкості є надзвичайно важливою умовою, яка забезпечується інтеграцією цих підходів у національну політику.

Важливим напрямком розвитку сільськогосподарського сектору України є поглиблення переробки сільськогосподарської продукції та формування виробництва з високою доданою вартістю. Це пов'язано з тим, що

традиційна модель аграрної економіки, в якій експортується переважно сировина, обмежує можливості довгострокового зростання та робить національну економіку надто чутливою до світових цін. За даними FAO, саме диверсифікація виробництва та розвиток переробних потужностей дозволяють країнам-експортерам забезпечити стабільність продовольчих систем та створити стійкі конкурентні переваги [43, с. 27].

Акцент на розвитку харчової промисловості, біоенергетики та органічного виробництва дає Україні можливість не тільки розширити експорт, але й покращити інтеграцію в міжнародні ланцюги створення вартості. Згідно з даними ОЕСР [58], диверсифікація сільськогосподарського виробництва призводить до зменшення впливу змін зовнішніх цін та створення стабільної моделі зростання, орієнтованої на внутрішню переробку продукції. Харчова промисловість у цьому випадку розглядається як міст між моделлю сільськогосподарського сектору, заснованою на сировині, та підходом, орієнтованим на переробку, що дозволяє збільшити додану вартість та створити нові робочі місця, особливо в сільських районах [20; 72].

Створення біоенергетики має стратегічне значення для підвищення рівня енергетичної незалежності країни та раціонального використання побічних продуктів сільськогосподарського сектору. Біоенергетична галузь може стати одним з основних аспектів зеленої революції української сільськогосподарської промисловості, що гарантуватиме зменшення викидів парникових газів та раціональне використання земельних і техногенних ресурсів, як повідомляють FAO [53] та Світовий банк [72]. Це, в свою чергу, створює умови для виконання положень Європейської зеленої угоди та приведення національної політики в аграрній сфері у відповідність до європейських стандартів у сфері охорони навколишнього середовища [39].

Іншою тенденцією є розвиток органічного виробництва, що відповідає зростанню попиту на екологічно чисті продукти як на ринку ЄС, так і на світовому ринку. Згідно зі статистикою, представленою Європейською комісією [39] та Національною стратегією розвитку сільського господарства

України [27], органічний сегмент може стати каталізатором інтеграції України в систему європейської сертифікації (EU Organic Certification) та забезпечити доступ до високоцінних ринків, а також підвищити інвестиційну привабливість сектору. На думку С. Кваші та В. Данкевича [13], майбутня конкурентоспроможність українського експорту сільськогосподарської продукції залежить від орієнтації на стандарти сталого виробництва та екологічної безпеки. У цьому контексті перехід на органічне землеробство є не тільки екологічно, але й економічно доцільним, оскільки сприяє підвищенню якості продукції, збереженню родючості ґрунтів та створенню сприятливого іміджу держави на міжнародному ринку як відповідального виробника [13; 27; 39].

У цьому контексті перехід від сировинної моделі до повного циклу виробництва-переробки є важливим інструментом забезпечення продовольчої безпеки та сталого економічного розвитку. На думку експертів ЄС, саме розвиток переробки робить можливим стабілізацію доходів фермерів, збільшення зайнятості в сільських регіонах та більш збалансований розподіл доданої вартості між усіма учасниками сільськогосподарського ланцюга [39; 43]. Для України це означає не тільки підвищення економічної стійкості, а й посилення ролі країни як важливого гравця на світовому сільськогосподарському ринку.

Як свідчить досвід Європейського Союзу, реалізація стратегії «Від ферми до столу» продемонструвала, що фокус на розвитку переробних потужностей у поєднанні з екологізацією виробництва є ключовою умовою для зміцнення стійкості сільськогосподарського сектору [39]. Поєднання інноваційних технологій та підтримки моделей сталого сільського господарства дозволило країнам ЄС не тільки зменшити залежність від імпорту продовольства, але й створити дуже конкурентоспроможний експортний сектор, заснований на продуктах з доданою вартістю. За оцінками Європейської комісії, саме інтеграція принципів екологічної відповідальності

у виробництво підвищує стабільність доходів фермерів та сприяє диверсифікації сільськогосподарських ринків [39, с. 18].

Для України застосування подібних підходів означає формування довгострокової стратегії розвитку сільськогосподарського сектору, заснованої не тільки на збільшенні виробництва сировини у великих масштабах, але й на поглибленні переробки та модернізації вітчизняного агропромислового комплексу [20]. Такий підхід забезпечує створення нових робочих місць у суміжних галузях (харчова промисловість, біоенергетика, логістика), стимулювання місцевого виробництва інноваційних технологій та гарантує зміцнення економічної стійкості держави до зовнішніх шоків [43]. Водночас акцент на високотехнологічній переробці сприятиме зростанню експорту продукції з доданою вартістю та поступовій інтеграції України у світові ланцюги постачання продовольчої системи, зміцнюючи її конкурентні позиції на світовій арені [6; 39].

Особливим аспектом формування сільськогосподарського сектору України в умовах глобалізації є його участь у глобальних ланцюгах постачання. Переривання доступу до традиційних транспортних коридорів у 2022-2023 роках, головним чином через блокування (практично) всіх чорноморських морських портів, спричинило значне зростання вартості логістики та зниження конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світових ринках [53]. За цих обставин особливого критичного значення набуває диверсифікація маршрутів експорту, в якій активну роль відіграє інфраструктура Дунайських портів, що перетворилася на альтернативний канал експорту зернових та олійних культур (насіння). Важливим доповненням є розширення залізничних коридорів у напрямку Європейського Союзу, що дозволило інтегрувати українські поставки в міжнародну логістичну систему Європи.

Додатковим фактором зміцнення експортного потенціалу є реалізація сучасних логістичних хабів на західному кордоні, що забезпечує концентрацію та перерозподіл транспортних потоків відповідно до потреб

міжнародного постачання. [53, с. 7]. Їхня діяльність є частиною зменшення залежності від морської інфраструктури, сприяння гнучкості транспортування, формування нової архітектури експортних потоків України. У середньостроковій перспективі такі заходи не тільки мінімізують ризики, пов'язані з блокуванням портів, але й створять основу для успішного сталого проникнення України в європейські та світові логістичні мережі – ключову передумову для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектора.

Водночас важливу роль у зміцненні експортного потенціалу України відіграє формування мультимодальної логістики: об'єднання мультимодальних комбінацій залізничного, автомобільного (та річкового) транспорту відповідно до європейських стандартів у розвитку інтегрованого транспорту [20]. Такий підхід може бути використаний для розвитку гнучких та ефективних транспортних систем, здатних швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища та гарантувати безперебійність поставок. Як підкреслюється у звіті Міністерства аграрної політики та продовольства України, спільне використання різних видів транспорту, окрім оптимізації витрат на логістичні операції, а також оптимізації термінів доставки, робить експортні потоки більш стійкими в умовах кризи [20, с. 34].

У довгостроковій перспективі розвиток мультимодальних логістичних систем має стратегічне значення, що є основою для повної інтеграції України в європейські та світові торговельні мережі. Це, в свою чергу, сприяє зростанню конкурентоспроможності сільськогосподарського сектора, забезпечує доступ до нових ринків і більше можливостей для диверсифікації експорту. Таким чином, інтеграція мультимодальної логістики стає не тільки інфраструктурним, а й економічним та геополітичним фактором, який буде визначальним для позиції України у світовій аграрній економіці.

Важливим елементом сучасних стратегій розвитку сільськогосподарського сектору є орієнтація на принципи сталого розвитку, що включають економічну ефективність, екологічну безпеку та соціальну

відповідальність. В умовах глобалізації українське сільське господарство стикається з комплексом кліматичних проблем, таких як посуха, погіршення стану ґрунтів та втрата біологічного різноманіття, а також загрози продовольчій безпеці. Такі фактори зумовлюють адаптацію технологій виробництва, які мають відповідати новим екологічним умовам, особливо в південних і східних регіонах України, які є більш вразливими до кліматичних змін [43]. Згідно з FAO (2023), глобальні напрямки підвищення стійкості сільськогосподарського виробництва включають розвиток органічних сільськогосподарських практик, сортів сільськогосподарських культур, що відповідають кліматичним умовам, - культур, які можуть витримувати екстремальні погодні умови, а також модернізацію та розвиток іригаційних систем, що гарантують стабільність врожаїв навіть у несприятливі роки [43, с. 14].

Впровадження вищезазначених заходів дозволяє не тільки мінімізувати ризики виробництва, пов'язані зі змінами клімату, але й визначити основу для зростання виробництва, а також збільшення експортного потенціалу в довгостроковій перспективі. Крім того, розширення технологій виробництва органічної продукції пов'язане зі збільшенням попиту на європейському ринку і має наслідки для поліпшення конкурентних позицій України у світових продовольчих ланцюгах. Таким чином, орієнтація на принципи сталого розвитку є не тільки відповіддю на екологічні виклики, але й стратегічною можливістю підвищити здатність сільськогосподарського сектора до подолання економічних потрясінь.

Особливе значення в сучасних стратегіях розвитку сільськогосподарського сектора України має інтеграція принципів «зеленої економіки», що спрямована на поєднання економічної ефективності з екологічною безпекою. Вона передбачає раціональне використання природних ресурсів, зменшення залежності виробництва від викопних видів палива, мінімізацію викидів парникових газів та активне залучення до виробничого процесу відновлюваних джерел енергії. Важливим елементом

цієї трансформації є модернізація сільськогосподарської інфраструктури, оскільки це дозволить не тільки зменшити навантаження на довкілля, а й знизити виробничі витрати, а отже, забезпечити конкурентні переваги на міжнародних ринках [58]. Згідно з вищезазначеним реченням із звіту за 2023 рік, підготовленого Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), реалізація екологічних цілей у поєднанні з економічними цілями стає однією з ключових умов відповідності української продукції, зокрема сільськогосподарської, вимогам, встановленим у Європейському Союзі, зокрема щодо реалізації так званої Європейської зеленої угоди [58].

Орієнтація на «зелену економіку» в контексті глобалізації є не тільки інструментом адаптації до екологічних викликів, але й важливою можливістю для України зміцнити свої позиції у світових продовольчих ланцюгах. Відповідність міжнародним стандартам сталого розвитку сприяє зміцненню довіри європейських партнерів до української продукції, розширює доступ українського ринку до високоприбуткових ринків, створює передумови для формування позитивного міжнародного іміджу держави як надійного постачальника екологічно чистих продуктів харчування.

Міжнародні інституції також підкреслюють необхідність радикальної трансформації аграрної політики в Україні, зумовленої викликами глобалізації та високою конкуренцією національного аграрного сектору. Зокрема, сучасні тенденції розвитку агропромислового ринку підкреслюють необхідність переорієнтації державної підтримки з фіскальних механізмів (преференційне оподаткування або прямі субсидії) на стимулювання інвестицій у модернізацію технологій, освіту та розвиток людського капіталу [58, с. 48]. Це зумовлено тим, що лише короткострокові інструменти підтримки не дозволяють створити стабільні передумови для інноваційного оновлення виробництва, тоді як інвестиції в знання, інфраструктуру та цифровізацію здатні забезпечити довгострокову конкурентоспроможність.

Важливим напрямком стратегії розвитку сільськогосподарської галузі в Україні в умовах глобалізації є впровадження цифрових та інноваційних

технологій, які є основою розвитку сучасних досягнень «розумного» сільського господарства. Використання систем точного землеробства, супутникового моніторингу, великих даних та рішень Інтернету речей дозволяє значно підвищити ефективність використання земельних ресурсів, знизити собівартість продукції та забезпечити оптимізацію логістичних процесів. За даними Світового банку (2023), інтеграція цифрових технологій в сільське господарство України є однією з ознак довгострокової конкурентоспроможності, оскільки забезпечує збільшення врожайності та поліпшення якості продукції [72, с. 28]. Крім того, міжнародний досвід показує, що інноваційні агротехнології дозволяють адаптувати виробництво до кліматичних змін і одночасно зменшити навантаження на екосистеми [39].

Таким чином, стратегічна трансформація аграрної політики повинна ґрунтуватися на інвестиціях у підвищення продуктивності праці, впровадженні інноваційних технологій та створенні умов для дискримінації висококваліфікованого людського капіталу. Це не тільки підвищує ефективність виробництва, але й сприяє диверсифікації сільської економіки, зменшенню соціальних диспропорцій та досягненню сталого зростання в довгостроковій перспективі. У цьому контексті цифровізація сільськогосподарської сфери України є не тільки технологічною модернізацією, а й інструментом інтеграції в європейський та світовий ринки, де на даний момент діють високі стандарти якості та екологічної відповідальності, в яких інноваційні рішення повинні використовуватися на всіх етапах виробництва.

Отже, аналіз стратегій розвитку сільськогосподарського сектору України на тлі глобалізації має різні пріоритети. До них належать інноваційна модернізація, спрямована на впровадження цифрових технологій та високотехнологічних рішень; поглиблення переробки та створення доданої вартості, що дозволяє зменшити залежність від експорту сировини; екологізація виробництва з урахуванням проблем кліматичних змін, вимог «зеленої» європейської та міжнародної політики; інтеграція у глобальні

ланцюги постачання, що також є необхідною через розвиток сучасної логістичної інфраструктури; а також гармонізація національних стандартів з європейськими та міжнародними вимогами. Як підкреслює Світовий банк (2023), реалізація цих напрямків можлива лише за умови поєднання ефективної державної політики, приватних інвестицій та міжнародної підтримки, які також є основою для зміцнення стійких конкурентних позицій України на світових сільськогосподарських ринках [72, с. 31].

3.3. Продовольчий потенціал України як інструмент реалізації зовнішньої політики та засіб позиціонування на світовій арені

Продовольчий потенціал України виступає важливим чинником її зовнішньополітичної стратегії та економічної безпеки. Завдяки високим обсягам виробництва зернових та олійних культур, які забезпечують стабільний експортний ресурс, а також вигідному географічному розташуванню на перетині транспортних шляхів між Європою та Азією, Україна має змогу зміцнювати власні позиції у світовій економіці та виступати стратегічним партнером для багатьох країн світу [22]. Як підкреслюється у «Зовнішньополітичній стратегії України» (2021), формування стабільних каналів експорту аграрної продукції та участь у міжнародних програмах із забезпечення продовольчої безпеки розглядаються як один із ключових інструментів підвищення міжнародного авторитету держави та розширення її політичного впливу [24, с. 27]. У цьому контексті аграрний сектор перетворюється на елемент «продовольчої дипломатії», що поєднує економічні інтереси України з її роллю у глобальному врегулюванні викликів, пов'язаних із дефіцитом харчових ресурсів.

Водночас російська агресія 2022 року суттєво трансформувала умови реалізації продовольчого потенціалу України. Блокування чорноморських портів призвело до різкого скорочення експортних можливостей держави та спричинило перебої у світових поставках зерна, що позначилося на динаміці

цінових коливань і доступності продовольства у найбільш вразливих регіонах світу. Як зазначається у звіті FAO (2023), зниження обсягів експорту з України стало одним із ключових факторів поглиблення глобальної продовольчої кризи [46, с. 36]. Подібну оцінку надає і Всесвітня продовольча програма ООН (WFP), яка наголошує, що перебої з українським зерном поставили під загрозу продовольчу безпеку країн Африки та Близького Сходу, які значною мірою залежать від імпорту цієї продукції [71, с. 14]. Це не лише актуалізувало проблему диверсифікації експортних маршрутів, але й чітко засвідчило критичну роль України як постачальника життєво необхідних ресурсів для значної кількості держав світу.

Важливим виміром сучасної аграрної дипломатії стала так звана «зернова дипломатія», що дедалі більше набуває рис інструмента м'якої сили у системі міжнародних відносин. Як зазначає Б.В. Єгоров (2022), експорт зерна Україна розглядає не лише крізь призму економічної вигоди, але й як елемент зовнішньої політики, здатний зміцнити стратегічні позиції держави на Близькому Сході та в Африці [9, с. 37]. Саме доступ до українських зернових і олійних культур розглядається у цих регіонах як ключовий фактор забезпечення соціально-економічної стабільності, що надає Україні додатковий важіль впливу у міждержавних відносинах.

У цьому контексті показовим прикладом виступає Ініціатива з безпечного транспортування зерна через Чорне море, започаткована у 2022 р., яка, попри складні геополітичні умови, дозволила стабілізувати глобальні поставки та запобігти продовольчій катастрофі у найбільш вразливих країнах Африки та Азії. За оцінками WFP, завдяки роботі гуманітарних коридорів понад 30 держав отримали доступ до українського продовольства, що дозволило уникнути значного зростання рівня голоду у світі [71, с. 12].

Зернова дипломатія, у такому розумінні, поєднує економічні та гуманітарні функції: з одного боку, вона забезпечує валютні надходження та підтримку українського аграрного сектору, а з іншого – формує позитивний міжнародний імідж України як «гаранта продовольчої безпеки». Ця модель

дозволяє державі позиціонувати себе не лише як учасника глобального ринку, але й як активного суб'єкта формування порядку денного у сфері міжнародної продовольчої безпеки, що суттєво підвищує її зовнішньополітичну вагу [22].

Окремого значення набуває використання продовольчого потенціалу як інструменту м'якої сили та дипломатії доброї волі. Як зазначається у звітах Світового банку та Міністерства аграрної політики України, продовольство дедалі частіше розглядається не лише як економічний ресурс, а й як фактор формування міжнародного авторитету держави [22 ;73]. У цьому контексті показовими є гуманітарні ініціативи, серед яких проєкт «Grain from Ukraine», започаткований у 2022 р. за підтримки низки міжнародних партнерів. Його мета полягає у наданні продовольчої допомоги найбільш уразливим країнам Африки та Близького Сходу, які найбільше потерпають від наслідків глобальної продовольчої кризи [22]. За даними WFP, лише упродовж першого року реалізації програми десятки тисяч тонн українського зерна були доставлені до держав, що перебувають на межі голоду, зокрема Сомалі, Ефіопії та Ємену [71, с. 15].

Таким чином, продовольчі гуманітарні програми набувають значення складової зовнішньої політики, що сприяє зміцненню міжнародної суб'єктності України. Поєднання економічних, гуманітарних і політичних функцій у рамках таких ініціатив дозволяє державі не лише протидіяти глобальним викликам, а й позиціонувати себе як відповідального та надійного партнера на світовій арені. Це, у свою чергу, підвищує довіру до України у стратегічно важливих регіонах і формує передумови для поглиблення політичного та економічного співробітництва [4].

Європейський вектор є визначальним у розвитку продовольчого потенціалу України, адже саме ринки Європейського Союзу виступають найбільш стабільними та перспективними для реалізації вітчизняної аграрної продукції. В умовах обмеження доступу до чорноморських портів у 2022-2023 рр. важливим кроком стало запровадження спеціальної ініціативи «Solidarity Lanes», яка забезпечила транспортування українських зернових, олійних

культур та іншої сільськогосподарської продукції через територію держав-членів ЄС [38]. Цей механізм дозволив суттєво знизити залежність від морської інфраструктури та мінімізувати ризики повного блокування експорту, що було критично важливим для збереження позицій України як одного з провідних постачальників продовольства у світі.

За даними Європейської комісії, у межах «Solidarity Lanes» було створено багаторівневу систему альтернативних транспортних маршрутів – автомобільних, залізничних і річкових, які дозволили інтегрувати Україну в європейську транспортно-логістичну інфраструктуру [38, с. 12]. Це не лише забезпечило фізичний доступ української продукції до зовнішніх ринків, але й стало важливим політичним сигналом щодо стратегічного партнерства між Україною та Європейським Союзом. У довгостроковій перспективі такі заходи формують підґрунтя для поступової інтеграції України до єдиного європейського економічного простору, зміцнюючи її позиції як ключового гаранта продовольчої безпеки у регіоні.

Таким чином, «Solidarity Lanes» стали не лише економічним, але й політичним інструментом, що підтвердив стратегічне партнерство України з Європейським Союзом. З одного боку, ця ініціатива сприяла збереженню експортного потенціалу країни в умовах воєнної агресії, а з іншого – посилила політичну взаємозалежність України та ЄС у сфері продовольчої безпеки. Крім того, включення України до європейських логістичних ланцюгів створило довгострокові передумови для її інтеграції у спільний економічний простір, що відповідає завданням Зовнішньополітичної стратегії України [24].

Важливою складовою зовнішньоекономічного позиціонування України є її роль у формуванні глобальних цінових тенденцій на продовольчих ринках. До початку повномасштабної війни Україна стабільно входила до десятки провідних експортерів зернових: за даними International Grains Council, її частка у світовому експорті пшениці становила близько 9 %, кукурудзи – понад 12 %, а ячменю – двозначну частку світового ринку. Окрім зернових, Україна була одним із ключових постачальників соняшникової олії –

орієнтовно близько половини світового експорту, що робило ціни на олійні та рослинні олії чутливими до українського фактору [51]. На тлі блокування українських чорноморських портів у 2022 р. глобальна пропозиція збіжжя та рослинних олій різко скоротилася, що спричинило підвищену волатильність і зростання біржових котирувань; у звіті FAO фіксується, що індекс цін на продовольство протягом 2022 р. досяг історичних максимумів і перевищував докризові рівні, відображаючи дефіцит на ключових ринках зерна та олійних [46]. Передача шоку від зростання цін на зерно й рослинні олії до внутрішніх ринків багатьох імпортозалежних країн відбулася через канали вартості кормів і хлібопекарських виробів, посиливши продовольчу вразливість домогосподарств; WFP прямо вказує на те, що перебої з українським експортом стали вагомим проінфляційним чинником у країнах Північної Африки, Близького Сходу та Субсахарської Африки [71]. Попри розгортання «Solidarity Lanes» та переорієнтацію потоків на дунайські й сухопутні маршрути, альтернативна логістика підвищила транспортні витрати та часові лаги, що зберігало підвищений ціновий тиск і підтримувало високі форвардні котирування, особливо на кукурудзу та пшеницю [22; 38]. Сукупно це підтверджує роль України як «балансувальника» глобальної пропозиції: навіть часткове випадіння українських обсягів здатне зміщувати рівновагу попиту-пропозиції та генерувати цінові імпульси, значущі для продовольчої безпеки численних імпортозалежних економік Глобального Півдня [46; 51; 71].

У цьому контексті Україна дедалі частіше розглядається як гарант продовольчої безпеки для країн Глобального Півдня. За оцінками Всесвітньої продовольчої програми ООН (WFP), понад 50 % зерна, що використовувалося у межах гуманітарних програм для найбільш вразливих регіонів світу у 2022-2023 рр., постачалося саме з України [71, с. 19]. Така концентрація українського експорту у глобальних ланцюгах гуманітарних поставок робить країну фактично незамінним партнером для держав Африки та Близького Сходу, де продовольча безпека безпосередньо впливає на рівень соціально-економічної стабільності та ризики політичних криз [46; 71]. Як зазначає

Гуторов (2020), посилення ролі України як постачальника базових продуктів харчування формує унікальне поєднання економічних та політичних важелів впливу, що підвищує міжнародний авторитет держави [4, с. 112]. Відповідно, стратегічне значення продовольчого потенціалу України виходить далеко за межі економічної площини, перетворюючись на інструмент «м'якої сили» у зовнішній політиці, здатний формувати нові альянси та зміцнювати позиції держави у глобальній системі міжнародних відносин [24].

Системний аналіз, проведений Світовим банком, засвідчує, що довгострокове зміцнення продовольчого потенціалу України потребує структурної модернізації аграрної політики та переходу від короткострокових фіскальних стимулів до інвестицій у інноваційні технології, інфраструктуру та людський капітал [73, с. 41]. У цьому контексті стратегічним завданням держави є створення умов для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектору шляхом розвитку сучасних систем зрошення, цифровізації агровиробництва та розширення експортно-логістичної інфраструктури. Такий підхід забезпечує інтеграцію України у глобальні продовольчі ланцюги та формує основу для реалізації її ролі як гаранта продовольчої безпеки у світі.

Продовольчий потенціал України в умовах глобальної нестабільності виступає багатовимірним інструментом зовнішньої політики. Його реалізація поєднує кілька ключових напрямів: використання аграрного експорту як елемента дипломатії доброї волі, інтеграцію у європейські транспортно-логістичні системи та забезпечення глобальної цінової стабільності. Як свідчать дані FAO та WFP, саме Україна виявилася критично важливим постачальником зернових для гуманітарних програм і ринків країн Глобального Півдня, що визначило її роль у підтриманні міжнародної продовольчої безпеки [46; 71]. Запровадження програм на кшталт «Grain from Ukraine» та участь у стабілізації світових ринків дозволили державі перетворити свій аграрний потенціал на потужний інструмент м'якої сили, формуючи позитивний міжнародний імідж і зміцнюючи позиції у світовій

політиці [9; 22]. Водночас інтеграція у європейську транспортно-логістичну систему через «Solidarity Lanes» сприяла не лише відновленню експортних можливостей, але й закріпленню стратегічного партнерства з Європейським Союзом [38]. Сукупність цих факторів підкреслює, що продовольчий потенціал України є не лише економічною категорією, але й вагомим засобом реалізації зовнішньополітичних цілей, який підвищує рівень політичної суб'єктності держави на глобальній арені.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дослідження було акцентовано на виявленні ключових факторів, що обмежують ефективний розвиток аграрного сектору України та його здатність повною мірою реалізовувати продовольчий потенціал. До найвагоміших стримуючих чинників віднесено воєнні ризики, пов'язані з безпосереднім руйнуванням виробничих потужностей і транспортної інфраструктури, а також зростанням невизначеності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Суттєвим викликом залишається збереження сировинної моделі експорту, що обмежує створення доданої вартості та робить економіку вразливою до коливань світових цін. Крім того, недостатній доступ агровиробників до фінансових ресурсів, обмежені можливості залучення інвестицій та повільне впровадження інноваційних технологій гальмують модернізацію галузі.

Разом із тим, подолання зазначених бар'єрів можливе за умови синергії між державними програмами підтримки, активізацією приватних інвестицій та залученням міжнародної технічної допомоги. Поєднання цих інструментів створює передумови не лише для подолання кризових явищ, спричинених війною, але й для формування бази довгострокового зростання. Зокрема, пріоритетними стають програми державних гарантій кредитування, розвиток страхових механізмів для аграрного бізнесу, залучення інвестицій у модернізацію логістики та переробки, а також розширення міжнародних

проектів технічної та фінансової підтримки. Такий підхід здатен забезпечити відновлення конкурентоспроможності українського аграрного сектору та посилити його роль у глобальній продовольчій системі.

Аналіз стратегій розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації засвідчив, що ключовими пріоритетами залишаються інноваційна модернізація виробництва, екологізація аграрних процесів, цифровізація управління та інтеграція у світові логістичні й торговельні системи. Особливий акцент робиться на необхідності поступового переходу від сировинної моделі експорту до виробничо-переробного циклу, здатного забезпечити створення продукції з високою доданою вартістю. Такий підхід не лише сприяє диверсифікації експорту, але й стимулює розвиток харчової промисловості, біоенергетики та органічного виробництва, формуючи нові робочі місця та підвищуючи рівень зайнятості у сільських територіях.

У перспективі визначальним напрямом стає інтеграція принципів сталого розвитку, яка передбачає поєднання економічної ефективності з екологічною безпекою та соціальною відповідальністю. Це означає поширення практик органічного землеробства, впровадження кліматоадаптованих технологій, раціональне використання природних ресурсів та розвиток систем зрошення. Водночас стратегічна орієнтація на цифровізацію передбачає використання точного землеробства, супутникового моніторингу та автоматизованих систем управління виробництвом, що дає змогу підвищувати продуктивність та ефективність використання ресурсів.

Окрему увагу приділено інтеграції України у глобальні ланцюги постачання та пошуку нових транспортно-логістичних рішень. Блокування традиційних морських портів у Чорному морі висвітлило критичну залежність аграрного експорту від вузького кола транспортних шляхів і актуалізувало потребу в їх диверсифікації. Розвиток дунайських портів, розширення залізничних коридорів у напрямку Європейського Союзу та створення мультимодальних систем перевезень поступово знижують вразливість експортних потоків і забезпечують стабільність поставок навіть у кризових

умовах. Ці заходи не лише дозволяють підтримувати експортні обсяги, але й формують підґрунтя для повноцінної інтеграції України у європейську та світову торговельну систему, зміцнюючи її роль як невід'ємної частини глобальної продовольчої інфраструктури.

У зовнішньополітичному вимірі продовольчий потенціал України дедалі активніше використовується як інструмент реалізації концепції «м'якої сили». Такі ініціативи, як «зернова дипломатія» та програма гуманітарної допомоги Grain from Ukraine, стали не лише практичним механізмом підтримки країн Африки, Близького Сходу та Азії, але й важливим інструментом зміцнення міжнародного авторитету держави. Надання продовольчої допомоги країнам, що стикаються з хронічним дефіцитом, підвищує рівень довіри до України як надійного партнера та гаранта глобальної продовольчої безпеки.

Водночас участь у міжнародних програмах ЄС, зокрема у рамках «Solidarity Lanes», посилює стратегічну взаємодію України з європейськими структурами та відкриває нові можливості для поглиблення інтеграції у світові продовольчі й логістичні системи. У підсумку, продовольчий потенціал України перетворюється на багатовимірний ресурс, що поєднує економічну, гуманітарну та дипломатичну складові, забезпечуючи державі нові інструменти зовнішньополітичного впливу.

Отже, результати третього розділу підтвердили, що майбутнє українського аграрного сектору визначатиметься здатністю держави поєднувати внутрішні структурні реформи з активною участю у міжнародних економічних та політичних процесах. Ефективне використання продовольчого потенціалу вимагає комплексного підходу, що включає модернізацію інфраструктури, технологічне оновлення, екологізацію виробництва, розвиток логістичних мереж та посилення міжнародного співробітництва. Це дозволить Україні не лише зберегти, а й зміцнити статус одного з ключових гарантів світової продовольчої безпеки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило здійснити комплексну оцінку продовольчого потенціалу як багатовимірної наукової категорії та водночас як практичного інструмента у формуванні міжнародних відносин. У теоретичному аспекті було встановлено, що продовольчий потенціал слід розглядати не лише у вузькому розумінні як сукупність виробничих ресурсів, природно-кліматичних умов та технологічних можливостей, а й у ширшому контексті – як показник інтеграційної здатності держави до включення у глобальні економічні процеси. Саме через продовольчий потенціал формується статус країни у міжнародній системі координат, оскільки він відображає рівень її політичної суб'єктності, впливовості на світові ринки та здатності гарантувати економічну й національну безпеку.

Для України ця категорія має особливе значення, оскільки на відміну від багатьох інших країн вона поєднує у собі значні природні ресурси (родючі ґрунти, сприятливий клімат), потужний виробничий сектор та стратегічне географічне розташування. Це зумовлює перехід від традиційного трактування продовольчого потенціалу виключно як економічного активу до його осмислення у вимірі зовнішньополітичного ресурсу, що впливає на глобальні продовольчі процеси. Аналіз наукових підходів засвідчив, що універсальної методики оцінювання цього феномена наразі не існує: частина методів обмежується статистичними критеріями виробництва, експорту та споживання, тоді як інші включають ширший спектр соціально-економічних, екологічних і геополітичних параметрів. Така різноманітність підходів зумовлена складністю самого поняття продовольчого потенціалу, яке поєднує елементи економічної, соціальної, технологічної та політичної систем. У сучасних умовах зростає потреба у побудові багаторівневої аналітичної моделі, здатної враховувати взаємозв'язки між продуктивністю аграрного сектору, інституційною ефективністю держави, рівнем продовольчої безпеки населення та участю країни у міжнародних ланцюгах постачання.

Інтегрована модель оцінювання продовольчого потенціалу має базуватися на синтезі кількісних і якісних показників, що відображають не лише обсяги виробництва чи експорту, а й стійкість до зовнішніх шоків, інноваційну спроможність аграрного сектору, стан екологічної рівноваги та здатність держави до адаптації у глобальному середовищі. Такий підхід дозволяє не лише комплексно вимірювати потенціал, але й визначати його динамічний характер, тобто оцінювати здатність до відтворення та нарощення у довгостроковій перспективі.

Україна посідає унікальне місце серед провідних світових виробників і експортерів зернових та олійних культур, що зумовлено поєднанням природно-кліматичних ресурсів, високої родючості ґрунтів та розвинених виробничих потужностей. У довоєнний період її частка у світовому експорті пшениці становила близько 9 %, а кукурудзи – понад 12 %, що визначало вагомий вплив на глобальний баланс попиту й пропозиції та робило український фактор визначальним у питаннях цінової стабільності. Водночас збройна агресія Російської Федерації спричинила руйнування аграрної інфраструктури, мінування значних площ сільськогосподарських земель, блокування морських портів, що виявило критичну вразливість продовольчого потенціалу до зовнішніх шоків.

Проте дослідження продемонструвало і високий рівень адаптивності аграрного сектору: Україна змогла зберегти значну частину експортного потенціалу завдяки розвитку дунайських портів, використанню залізничних коридорів та створенню альтернативних транспортно-логістичних систем у співпраці з Європейським Союзом. Така трансформація підтвердила, що внутрішні ризики української продовольчої системи безпосередньо пов'язані з глобальною продовольчою стабільністю, а будь-які порушення у ланцюгах постачання з України стають каталізатором світових кризових процесів. Це свідчить про системний характер продовольчого чинника, який перетворюється на важливий елемент міжнародної безпекової архітектури. У випадку України цей зв'язок проявляється особливо виразно, оскільки її

аграрний сектор виконує функцію своєрідного «стабілізаційного ядра» для ринків, що залежать від імпорту зернових і олійних культур. Таким чином, будь-які внутрішні дисбаланси – логістичні, фінансові чи виробничі – мають не лише національні, але й транскордонні наслідки, здатні впливати на соціально-економічну ситуацію в інших регіонах світу.

Аналітичний вимір дослідження засвідчив, що продовольчий потенціал України є водночас і стратегічною перевагою, і джерелом вразливостей, які потребують комплексного врахування у національній та міжнародній політиці. З одного боку, він формує основу зовнішньоекономічного впливу держави, забезпечуючи їй статус ключового постачальника продовольства у світовій системі. З іншого - його ефективність безпосередньо залежить від стійкості інфраструктури, інвестиційного середовища, рівня інтегрованості у міжнародні логістичні мережі та здатності держави оперативно реагувати на геополітичні виклики.

У стратегічному вимірі проведене дослідження засвідчило, що майбутнє розвитку аграрного сектору України та ефективність використання її продовольчого потенціалу визначатиметься поєднанням кількох ключових пріоритетів. Насамперед, це інноваційна модернізація, що передбачає активне впровадження сучасних технологій точного землеробства, біотехнологій, цифрових платформ управління агровиробництвом і розбудову системи науково-технічної підтримки. Значну роль відіграватиме цифровізація, яка дозволяє оптимізувати логістику, підвищити продуктивність і забезпечити прозорість торговельних операцій. Водночас актуальним завданням стає екологізація виробництва: зміни клімату, деградація ґрунтів та вичерпність природних ресурсів зумовлюють потребу переходу до моделі сталого розвитку, яка поєднує економічну результативність з екологічною безпекою та соціальною відповідальністю.

Іншим важливим напрямом розвитку виступає інтеграція України у глобальні торговельно-логістичні ланцюги, яка є визначальною умовою реалізації її продовольчого потенціалу. Цей процес має не лише економічне, а

й стратегічне значення, оскільки забезпечує перехід від сировинної моделі експорту до моделі доданої вартості, де ключову роль відіграють ефективна інфраструктура, цифровізація та міжнародна кооперація. Гармонізація стандартів із Європейським Союзом відкриває українським виробникам доступ до одного з найбільших та найбільш платоспроможних ринків світу, водночас підвищуючи конкурентоспроможність продукції завдяки відповідності високим вимогам до якості, безпеки та екологічної стійкості.

Водночас інтеграція до європейського та світового ринкового простору передбачає не лише адаптацію технічних регламентів, але й глибше переосмислення ролі держави у підтримці експорту та логістичної інфраструктури. Сучасна система торговельно-транспортних коридорів, що формується навколо ініціатив «Шляхи солідарності» та Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T), відкриває Україні можливість поступово інтегруватися у континентальні ланцюги постачання, мінімізуючи залежність від обмежених морських маршрутів. Це, у свою чергу, сприяє диверсифікації напрямів експорту, зменшенню ризиків блокади портів і створює підґрунтя для формування нових логістичних хабів на території України.

Інтеграційні процеси також стимулюють технологічне оновлення аграрного виробництва, розвиток систем сертифікації та простежуваності продукції, що є ключовими чинниками довіри на світовому ринку. У перспективі це дозволить Україні не лише закріпити статус надійного постачальника продовольства, але й перейти до формату рівноправного партнера у міжнародних ланцюгах створення вартості, забезпечуючи збалансований розвиток аграрного сектору та підвищення його внеску у зміцнення глобальної продовольчої безпеки.

Водночас збройна агресія Російської Федерації суттєво актуалізувала проблему продовольчої та логістичної безпеки. Блокування чорноморських портів, руйнування зерносховищ, транспортної та портової інфраструктури виявили високий рівень вразливості існуючої моделі експорту, орієнтованої на морські перевезення. Це підтвердило стратегічну необхідність диверсифікації

експортних маршрутів, розвитку мультимодальних систем транспортування та інвестування у прикордонну інфраструктуру на західному напрямку. У цьому контексті Україна має перспективи посилити власну інтегрованість у глобальні ланцюги постачання не лише як експортер сировини, але й як активний учасник міжнародних програм співпраці у сфері продовольчої безпеки, що водночас підвищує її геополітичну вагу на світовій арені.

У зовнішньополітичному аспекті продовольчий потенціал України дедалі активніше використовується як інструмент «м'якої сили». Програми гуманітарної допомоги, такі як «Grain from Ukraine», а також реалізація «зернової дипломатії» через експорт до країн Африки та Близького Сходу сприяють формуванню позитивного міжнародного іміджу України як відповідального актора, що здатний гарантувати глобальну продовольчу безпеку навіть в умовах війни. Разом із тим, перспективи розвитку аграрного сектору пов'язані з необхідністю комплексного поєднання державної політики, приватних інвестицій та міжнародної підтримки. Лише за такої взаємодії Україна зможе не лише відновити власний експортний потенціал, а й утвердитися як один із ключових гравців сучасної системи глобальної продовольчої безпеки.

Таким чином, продовольчий потенціал України постає не лише як фундамент внутрішнього економічного розвитку, але й як стратегічний ресурс у системі міжнародних відносин. Його ефективне використання формує нову якість зовнішньополітичної діяльності, сприяючи закріпленню міжнародного авторитету держави, підвищенню рівня її політичної суб'єктності та створенню нових форматів регіонального й глобального партнерства. Доведено, що в умовах зростання геополітичної турбулентності саме продовольчий фактор стає ключовим елементом дипломатії та інструментом впливу на глобальну безпекову архітектуру.

У перспективі визначальним завданням виступає досягнення синергії між державною політикою, приватними інвестиціями та міжнародною підтримкою, що дозволить забезпечити сталий розвиток аграрного сектору,

підвищити ефективність використання ресурсів і закріпити конкурентні позиції України на світових продовольчих ринках. Реалізація цих стратегічних орієнтирів сприятиме перетворенню України на одного з провідних гравців сучасної системи глобальної продовольчої безпеки, здатного одночасно впливати як на економічні, так і на політичні процеси у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АгроПортал. Динаміка та структура АПК України: підсумки 2024 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agroportal.ua/news/ukraina/dinamika-ta-struktura-apk-ukrajini-predstavleno-pidsumki-roboti-za-2024-rik>
2. Галущак М. Геополітика продовольства: як аграрна міць впливає на міжнародну суб'єктність / М. Галущак // Український геополітичний журнал. – 2021. – № 2. – С. 23–31.
3. Гриценко А. Аграрна політика і продовольча безпека: стратегічні виклики / А. Гриценко // Економіка України. – 2022. – № 1. – С. 4–19.
4. Гуторов, А. О. Продовольчий потенціал України як фактор міжнародної конкурентоспроможності. – Харків: ХНАУ, 2020.
5. Державна служба статистики України. Сільське господарство України 2023: статистичний збірник. – Київ : Держстат, 2024. – 256 с.
6. Державна служба статистики України. Сільське господарство України – 2023 : стат. зб. – Київ, 2024.
7. Державна служба статистики України. Статистичні дані про виробництво та експорт АПК в умовах військового конфлікту 2022–2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua>
8. Дорошенко, А. Глобальна продовольча безпека: виклики та пріоритети для України. – Економіка України, № 3 – 2022 – с. 35–47.
9. Єгоров, Б. В. Зернова дипломатія України: напрями та перспективи розвитку. – Економіка України, 2022. – № 7. – С. 34–45.
10. Жаліло Я. Система економічної безпеки: концептуальні підходи та практичне застосування / Я. Жаліло. – Київ : НІСД, 2018. – 280 с.
11. Кабінет Міністрів України. План відновлення України: матриця реформ та інвестицій (аграрний сектор). Київ: КМУ, 2023. 120 с. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2025).

12. Капітоненко М. Політика глобальних гравців у світі, що змінюється: монографія / М. Капітоненко. – Київ : Літера ЛТД, 2020. – 352 с.
13. Кваша, С., Данкевич, В. Глобалізаційні виклики для аграрного сектору України // Економіка АПК. – 2021. – № 5. – С. 35–45.
14. Кураж, А.І., & Панасюк, І.В. Продовольча безпека в системі національної безпеки держави: сутність, загрози та напрями забезпечення. – Економіка і держава, № 10 – 2020 – с. 36–40.
15. Куркуль. Агробізнес України у 2023/24 маркетинговому році: аналітичний довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kurkul.com/news/37631-opublikovano-11-y-schorichniy-infobuk-agrobiznes-ukrayini-u-2023-24-mr>
16. Лупенко, Ю. О., та ін. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2030 року. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2021. 392 с.
17. Мельник Т. Міжнародна продовольча безпека в умовах глобальної нестабільності / Т. Мельник, Ю. Тунецька // Економіка і держава. – 2023. – № 9. – С. 18–23.
18. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Аналітична доповідь щодо стану та перспектив розвитку аграрного сектору України. – Київ, 2023. – 120 с.
19. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Вплив війни на АПК України 2022–2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua>
20. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Огляд стану аграрного сектору у 2022–2023 рр. – Київ, 2023.
21. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Показники розвитку аграрного сектору України у 2023 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua>

22. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Продовольча безпека України та світу: виклики і перспективи. – Київ: Мінагрополітики, 2023.

23. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Україна в глобальній системі продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua>

24. Міністерство закордонних справ України. Зовнішньополітична стратегія України. – Київ: МЗС України, 2021.

25. Мочерний, С.В. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. – Львів: Світ, 2005. – 504 с.

26. Національний інститут стратегічних досліджень. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahramnyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>

27. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2030 року / За ред. Лупенка Ю. О. – Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2021. – 320 с.

28. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій України на 2015–2020 роки. – Київ, 2015.

29. Укрінформ. Мінагрополітики збільшило прогноз врожаю зернових та олійних у 2024 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3768806-minagropolitiki-zbilsilo-prognoz-cogoricnogo-vrozau-zernovih-ta-olijnih.html>

30. Agropolit.com. Агросектор України під час війни – інфографічний довідник за 2023 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agropolit.com/spetsproekty/1003-agrosektor-ukrayini-pid-chas-viyni--infografichiy-dovidnik-za-2023-rik>

31. Beznítska, N. V. (2024). Modeling the soil and climatic potential of agricultural lands in the Kherson region with the application of GIS technologies. Bulletin National University of Water and Environmental Engineering.
32. Brown L. Full Planet, Empty Plates: The New Geopolitics of Food Scarcity / L. Brown. – New York : W.W. Norton & Company, 2012. – 134 p.
33. Clapp, J. Food. – Cambridge: Polity Press, 2016. – 184 p.
34. Dorosh, Y., Ibatullin, S., Sakal, O., Kupriianchyk, I., & Bratinova, M. (2024). Assessment of the Agricultural Potential of a Territorial Community based on Soil Suitability Mapping for Crop Cultivation. GeoTerrace-2024 Conference Proceedings, 1–5.
35. EBRD. Transition Report 2023–24: Transitions Big and Small. London: European Bank for Reconstruction and Development, 2023. 180 p. URL: <https://www.ebrd.com/> (дата звернення: 14.08.2025).
36. EOS Data Analytics. Agricultural and logistics disruptions in Ukraine due to the war 2022–2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eos.com/uk/harvesting-hope-standing-with-ukraine/>
37. European Commission. EU agricultural outlook for markets, income and environment 2021–2031. – Brussels: European Union, 2021. – 116 p.
38. European Commission. EU–Ukraine Solidarity Lanes: Progress Report. – Brussels: EC, 2023.
39. European Commission. Farm to Fork Strategy. – Brussels, 2020.
40. FAO. Impacts of war on food and agriculture in Ukraine – 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fao.org/ukraine-fao-response>
41. FAO. The future of food and agriculture: Trends and challenges. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017. – 180 p.
42. FAO. The State of Agricultural Commodity Markets 2022. – Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. – 160 p.
43. FAO. The State of Food and Agriculture 2023. – Rome : FAO, 2023.

44. FAO. Ukraine: Agricultural Livelihoods Update 2024. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2024. 42 p. URL: <https://www.fao.org/> (дата звернення: 14.08.2025).
45. FAO. Ukraine's role in global food security-report 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fao.org/ukraine/food-security>
46. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. – Rome: FAO, 2023.
47. Gilmour, B., & Beilin, R. Food security and the governance of global value chains. – Journal of Rural Studies, № 61 – 2018 – p. 94–102.
48. Headey, D., & Fan, S. Reflections on the global food crisis: How did it happen? How has it hurt? And how can we prevent the next one? – Washington, D.C.: International Food Policy Research Institute (IFPRI), 2010. – 138 p.
49. IFPRI. Ukraine conflict and global food security: consequences and policy options. Washington, D.C.: IFPRI, 2024. – 112 с.
50. International Food Policy Research Institute (IFPRI). Ukraine conflict and global food security: consequences and policy options. – Washington, D.C. : IFPRI, 2024. – 112 p.
51. International Grains Council (IGC). Grain Market Report 2023. – London: IGC, 2023.
52. International Grains Council (IGC). Grain Market Report 2024: Logistics, Corridors and Trade Flows. London: IGC Secretariat, 2024. 40 p. URL: <https://www.igc.int/> (дата звернення: 14.08.2025).
53. International Grains Council. Grain Market Report. – London, 2023.
54. Kalibata, A. How Science Can Transform Farming to Help Save the Planet / A. Kalibata // Time. – 2021.
55. Kurkul. Агробізнес України 2023: війна й адаптація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kurkul.com/news/37631-opublikovano-11-y-schorichniy-infobuk-agrobiznes-ukrayini-u-2023-24-mr>
56. Le Monde. COP29: Climate change is already driving food inflation – and unless leaders act now, it's going to get worse [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2024/11/11/cop29-adaptation-finance-for-small-scale-producers-is-an-investment-in-the-future-of-affordable-food-for-the-entire-planet_6732415_23.html

57. Melnyk, T., Tunitska, Y., & Banas, D. Food security of Ukraine: national and global level // Economics and Business Review. – 2023. – Vol. 9, No. 3. – P. 181–205.

58. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2023: Ukraine. Paris: OECD Publishing, 2023. 68 p. URL: <https://www.oecd.org/> (дата звернення: 14.08.2025).

59. OECD/The World Bank. (2004). Achieving Ukraine's Agricultural Potential: Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life. The World Bank.

60. Pro-Consulting. Аналіз аграрного сектору України, 2019–2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-agrarnogo-sektora-ukrainy-2019-2023-gg>

61. Reuters. How empowering smallholder farmers with AI tools can bolster global food security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/sustainability/land-use-biodiversity/comment-how-empowering-smallholder-farmers-with-ai-tools-can-bolster-global-food-2025-01-10/>

62. Reuters. Ukraine's once-booming grain industry teetering on being a war casualty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/markets/commodities/ukraines-once-booming-grain-industry-teetering-being-war-casualty-braun-2025-04-23/>

63. Shpak, N., Kulyniak, I., Gvozd, M., Vveinhardt, J., & Horbal, N. (2021). Formulation of Development Strategies for Regional Agricultural Resource Potential: The Ukrainian Case. Resources, 10(6), 57.

64. Skrypnyk, A., Klymenko, N., Talavyria, M., Goray, A., & Namiasenko, Y. (2020). Bioenergetic potential assessment of the agricultural sector of the

Ukrainian economy. *International Journal of Energy Sector Management*, 14(2), 468–481.

65. Skydan, O., Zinchuk, T., Nykolyuk, O., & Voronych, M. (2021). Methodology for the assessment of geoeconomics potential of agriculture. *Studies of Applied Economics*, 39(6).

66. Tarasenko, A. V. (2016). Method of assessment and analysis of infrastructure support level of agricultural sector in Ukraine. *Technology Audit and Production Reserves*, 1(3(27)), 19–24.

67. Timmer, C. P. *Food security and scarcity: Why ending hunger is so hard.* – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015. – 256 p.

68. Trofymenko, P., Zatserkovnyi, V., Kartak, V., Trofimenko, N., Karas, I., & Borysov, F. (2020). Development of GIS for assessment of soil potential of Polissya of Ukraine. *GeoTerrace-2020 Conference Proceedings*, 1–5.

69. Udovenko, I., Shemiakin, M., & Likhva, N. (2024). Innovative approaches to qualitative land assessment and valuation: use of modern technologies and geoinformation systems. *AGRIS*.

70. UNDP Ukraine. *Mine Action in Ukraine: Annual Report 2023.* Kyiv: United Nations Development Programme, 2024. 48 p. URL: <https://www.undp.org/> (дата звернення: 14.08.2025).

71. United Nations World Food Programme (WFP). *Ukraine: Impact on Global Food Security.* – Rome: WFP, 2023.

72. World Bank. *Ukraine Agriculture Sector Note.* – Washington, 2023.

73. World Bank. *Ukraine: Agricultural Sector Review.* – Washington: World Bank, 2022.

74. World Bank. *Ukraine: Economic and Energy Impacts of War on Agriculture, 2024.* – Washington, D.C. : World Bank, 2024. – 98 p.

75. Yushin, S. O., Pokhylenko, N. M., Nepochatenko, A. V., Sliesar, T. M., & Nikonenko, O. A. Ensuring food security of Ukraine in the conditions of globalization dimensions // *Review of Economics and Finance.* – 2022. – Vol. 20. – P. 424–438.

76. Zink R. Food Power in International Relations / R. Zink // International Journal of Food Studies. – 2020. – Vol. 9, No. 1. – P. 34–47.